

TÜRK BOZKIR SİYASİ HÂKİMİYET ANLAYIŞINDA “UC AÇMANIN” AMİLLERİ

ACTIVITIES OF “CONQUERING NEW COUNTRIES” IN THE UNDERSTANDING OF TURKISH STEPPE POLITICAL DOMINATION

Engin EROĞLU*

Prof. Dr., Amasya Üniversitesi, Fen Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü

Öz: İklim ve coğrafyanın gereklerine uygun bir biçimde sürdürülen yaşam tarzları; bireylerin, toplulukların ve milletlerin karakterleri, dünyayı algılama biçimleri, sanat anlayışları ile örf ve adetleri üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda Orta Asya iklim ve coğrafyası içerisinde yaşayan Türk bozkır topluluklarının geniş bir kuşak üzerinde yayılmaları için şüphesiz konargöçer yaşamın ve bozkır kültürünün mayalandığı uçsuz bucaksız bozkırların yetiştirdiği cihanşümül ve alp karakterli insan tipinin çok büyük bir etkisi bulunmaktadır. Bunda kozmogonik anlayış ve idrakin ve ona bağlı gelişen cihanşümül bir yönetim anlayışının benimsenmesinin de oldukça büyük bir etkisi bulunmaktadır. Doğu-batı ve kuzey-güney istikamette binlerce kilometre genişlikte bir sahaya tekabül eden coğrafyanın sınır boylarında, diğer bir ifadeyle uc bölgelerde çeşitli milletlerle insani, kültürel ve ticari ilişki kurmada, atlı göçebelik ya da konargöçerliğin özgün ve dinamik sosyal ve siyasal yapısı ile birlikte coğrafi hususiyetler belirleyici olmuştur. Bu anlamda uc kelimesi “sınır” anlamına gelmekle birlikte, kendine özgü siyasi ve kültürel bir oluşumu ifade eden bir anlamı da ihtiva etmektedir. Konargöçer bozkır toplulukları, uçsuz bucaksız bozkırlara özgü sosyal, siyasi, iktisadi ve kültürel karakterleriyle komşu bölge ya da ülkelerle yoğun ilişkiler içerisine girmişlerdir. Bozkır yaşam tarzı içerisinde iklim ve bu iklimin beslediği hareketli yaşam; sosyal, ekonomik, siyasal ve dini nedenlerle göç olgusunu sürekli olarak beslemiştir. Bu bağlamda Türklerin tarih sahnesine çıkışları, başka milletlerle karışmaları ve tarihi sürece yön vermeleri, çoğunlukla göçlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Konargöçer yaşam döngüsü içerisinde, bozkır topluluklarının dünyayı algılama biçimleri ve birtakım ihtiyaçlarına çözüm üretme çabaları, hareketli yaşam tarzına uygun bir biçimde yön bulma ve arazi topoğrafyasını iyi bir biçimde değerlendirme yeteneğini de geliştirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Konargöçer kültür, Uc kağanı, Uc beyi, Emaret-i melik al-sevahil, Gazıyan-ı Rum, Akritai.

Abstract: Lifestyle depending on climate and geography; It plays a decisive role in the character, lifestyle, world view, understanding of art and customs of individuals, communities and nations. In this context, the universal brave and combative human character raised by the endless steppes where nomadic life and culture are fermented has a great impact on the spread of the Turkish steppe communities living in the Central Asian climate and geography over a wide belt. The cosmogonic understanding and perception and the adoption of a global management approach that develops accordingly have a great impact on this. Geographical characteristics together with the unique and dynamic social and political structure of semi-nomadism are important in establishing human, cultural and commercial relations with various nations on the borders of the geography, which corresponds to an area thousands of kilometers wide in the east-west and north-south directions. In this sense, the word “uc” means the border region, and this word also contains a meaning that expresses a unique political and cultural formation. Semi-nomadic steppe communities, with their social, political, economic and cultural characteristics in the vast steppes, have entered into intense relations with neighboring regions or countries. The climate of the steppe lifestyle and the active life that this climate fosters; it has constantly fed the phenomenon of migration due to social, economic, political and religious reasons. In this context, the emergence of Turks on the stage of history, their mixing with other nations and the shaping of the historical process by them mostly occurred as a result of migrations. The way steppe communities with semi-nomadic lifestyles perceive the world and their efforts to find solutions to some of their needs have also improved their ability to find direction appropriate to their mobile lifestyles.

Keywords: Semi-nomadic culture, Uc kagan, Margrave, Emaret-i melik al-sevahil, Gazıyan-ı Rum, Akritai.

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi/Received: 7 Ağustos 2024

Kabul Tarihi/Accepted: 14 Ekim 2024

Yayın Tarihi/Publication: 26 Aralık 2024

DOI: <https://doi.org/10.58640/asyar.1529677>

*Sorumlu Yazar/Corresponding Author

E-Mail: engin.eroglu@amasya.edu.tr

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-NonCommercial
4.0 International License.

Giriş

Tarihin erken dönemlerinden itibaren insanoğlunun tefekkür ve idrak kabiliyetini geliştirerek zihin dünyasında oluşturduğu düşünce tarzı, insan zihnindeki kavramların, hayallerin ve isteklerin şuur ve sistemli bir hareketidir. Bu bağlamda bir düşüncenin herhangi bir toplumun zihninde bir yaşam felsefesine dönüşmesi, aynı zamanda o millete özgü psiko-sosyal yapının ortaya çıkmasını da sağlamaktadır. Dolayısıyla her kültürün, bir düşünce tarihinin tezahürü olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Bu tezahürü irdeleyerek milletlerin kendine özgü kültürel özellikleriyle ilgili bazı sonuçlara ulaşmak mümkündür. Bu bağlamda iklim ve coğrafyaya bağlı olarak sürdürülen yaşam tarzının; bireylerin, toplulukların ve dolayısıyla milletlerin karakterini, hayat tarzını, dünya görüşünü, sanat anlayışını ve geleneklerini belirleyici bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Bu bakımdan, uçsuz bucaksız bozkırlarda mayalanan Türk bozkır kültürünün yaşamsal karakterini ortaya koymak ile onlara ait tefekkür, idrak ve düşünce ikliminin tarihi süreç içerisinde siyasi, sosyal, ekonomik ve sanatsal alanlara nasıl bir yön tayin ettiği arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Atlı göçebe ya da konargöçer olarak ifade edilen yaşam karakteri; iktisadi anlamda bir üretim ekonomisi modeli olarak topluluk üyelerine hayvanlarıyla birlikte hareketli bir yaşamı zorunlu kılan bir besin üretim ekonomisini (Khazanov, 2015: 95) ifade etmektedir. Bu tanım içerisinde barınma, madencilik ve silah teknolojisi gibi gelişmelerin de önemi büyüktür. Ayrıca kendine özgü hâkimiyet ve yönetim anlayışının da bu karakter yapısıyla güçlü bir ilişkisi bulunmaktadır.

Konargöçer yaşam tarzının zirveye ulaştığı M.Ö. I. binden itibaren modern çağlara kadar, siyasi teşkilatlanma kabiliyetinin ileri bir seviyeye ulaşmasıyla birlikte, demircilikte uzmanlaşma da savaş teknolojisi anlamında konargöçer bozkır topluluklarına büyük bir üstünlük sağlamıştır. Ayrıca bozkır kültüründe hayati öneme sahip bir diğer teknik gelişme olan ve at üstündeki binicinin askeri manevra kabiliyeti bakımdan daha rahat hareket edebilmesini sağlayan koşum takımlarıyla (Roux, 2015: 124-125) birlikte; tahta, boynuz ve kırısten yapılarak boyu küçültülen ve çekme mesafesi artırılan bir kavisle biçimlendirilen birleşik yay, at üstünde isabetli bir şekilde ok atmayı (Findley, 2012: 41) kolaylaştırmıştır. Bu gelişmelerle birlikte mahir atlı okçulara sahip olan bozkır orduları, geniş bozkır sahalarına hâkim olmakla kalmamış, aynı zamanda farklı coğrafyalara yayılarak bu coğrafyalarda hâkimiyet kurmuşlardır.

Özgün bir sosyo-ekonomik döngü olarak konargöçerlik, avcılık ve toplayıcılık gibi besin toplamaya dayalı ekonomilerden ve sabanlı yerleşik tarımla besin üretmeye dayalı ekonomilerinden farklılık göstermektedir. Ancak hiç şüphesiz konargöçerliğe dayalı iktisadi yaşam, bu iki üretim ekonomisinden tamamen bağımsız değildir. Nitekim tarihi süreçte coğrafi olanakların elverdiği ölçüde ve

ihtiyaçların yönüne göre konargöçer yaşam tarzı içerisinde sürdürülen hayvancılık faaliyetlerinin avcılık ve tarım faaliyetleriyle birlikte sürdürülerek, karma ekonomik yapıların (Findley, 2012: 31) ortaya çıktığı görülmektedir. Örneğin Doğu Avrupa’da İskitler ve Turfan Bölgesi’nde Uygurlarda görüldüğü üzere, tarım ve ticari faaliyetler konargöçer yaşamla birlikte sürdürülmüştür. Ayrıca Maverâünnehir Bölgesi; dağları, ovaları ve vadileriyle hem konargöçer yaşam hem de yerleşik yaşam bağlamında ticaret, tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin yapıldığı bir bölge olmuştur.

Türk devletleriyle ticari münasebetlerde bulunan yerleşik milletler, özellikle ihtiyaç duydukları hayvansal ürünleri ucuza almışlardır. Bununla birlikte bu ticari faaliyetlerin, bozkır iklim ve coğrafyasının sunduğu sınırlı olanaklar sebebiyle, Türk bozkır toplulukları ve devletleri için daha önemli olduğu söylenebilir. Bu sebeple onlar, ticari münasebet kurmak amacıyla hayvan sürülerini, halkı yerleşik olan devletlerin sınır bölgelerine kadar getirmişlerdir (Barthold, 2011: 83). Bir başka ifadeyle onlar, yerleşik milletlere mensup tüccarların bozkırlara gelmesini beklememişlerdir. Sınır kelimesinin (Türkçe Sözlük, 1998: 1968), birinci anlamı “komşu iki devletin topraklarını birbirinden ayıran çizgi, hudut”, ikinci anlamı ise “bir şeyin yayılabileceği ve genişleyebileceği son çizgi, uç” anlamına gelmekle birlikte, bu çalışmada ele alınan “uc bölge” tabiri, daha geniş bir sahaya tekabül eden ve birbirine komşu konargöçer ve yerleşik kültürlerin sosyal, siyasi ve ekonomik anlamda etkileşimde buldukları sahaları ifade etmektedir. Türk bozkır siyasi hâkimiyet anlayışında; kendilerine verilen ve uc ya da kanat olarak adlandırılan sınır bölgelerinde, atlarının ayaklarının ulaşabileceği yerlere kadar genişleme hakkı verilen Şadlar ile Çince’de uc kağanı olarak anılan ve yetki sahaları Şadlara göre daha da genişletilmiş olan hanedan üyeleri, uc açmada yani yeni topraklarla temas kurmada ve buraların ele geçirilmesinde önemli görevler (Togan vd., 2017: 251-252, 256-257) ifa etmişlerdir. Denilebilir ki ağırlıklı olarak hayvancılığa dayalı özgün bir iktisadi faaliyet türü olan konargöçer yaşam tarzı içerisinde Türkler, farklı seviyelerde siyasi teşekküller kurmak suretiyle adeta otlakları ve su kaynaklarını takip ederek yaşamış, farklı coğrafyaları ve milletleri tanımışlardır. Türklerin irili ufaklı siyasi yapılar oluşturarak varlıklarını yüzyıllar boyunca devam ettirdikleri saha; Kuzey Çin’den başlayarak Orta Asya, İran ve Anadolu’yu içine alan ve Avrupa’da Tuna dirseğine kadar uzanan geniş bir kuşaktır. Diğer milletlerin ülke sınırları, çoğunlukla belli ve değişmeyen sahalar içerisinde kalmasına rağmen, çeşitli Türk bozkır toplulukları ve devletleri yüzyıllar boyunca yeni yurtlara, yeni iklim ve coğrafyalara ulaşma azmi ve gayesiyle yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Geniş coğrafyalara yayılmalarına rağmen bu toplulukların dil, töre ve gelenek gibi alanlarda bozkır yaşam şartlarına uygun bir biçimde, benzer bir yaşam sürdürdükleri görülmektedir. Türk bozkır topluluklarından birisi herhangi bir bölgede siyasi üstünlüğünü kaybederken, diğer bir topluluk aynı anda iktidarını

güçlendirebilmiştir (Çandarlıoğlu, 2003 : 9,16).

Bozkır topluluklarının geniş bir kuşak üzerinde varlıklarını sürdürmüş olmalarında, hiç şüphesiz onların konargöçer yaşamın bir gereği olan hayvancılık faaliyetleriyle yaşamlarını sürdürmelerinin ve kültürlerini mayaladıkları uçsuz bucaksız bozkırların yetiştirdiği cihanşümül ve alp karakterli insan tipinin çok büyük bir etkisi bulunmaktadır. Konargöçerler ya da atlı göçebeler, uçsuz bucaksız bozkırlara özgü iktisadi, sosyal ve kültürel karakterle komşu bölge ya da ülkelerle yoğun ilişkiler içerisine girmişlerdir. Böylece, Türk bozkır toplulukları uçsuz bucaksız bozkırların uc bölgelerinde araba üzerinde kurulu hareketli evleri, hareketli şehirleri ve sürüleriyle (Roux, 2015 : 119-125) yerleşik milletlerle ilişki kurmuş, bu ilişki onların siyasi anlamda geniş coğrafyaları tanımalarının, buralara yayılmalarının ve hâkimiyet kurmalarının önünü açmıştır. Nitekim, bilindiği üzere Asya Hunlarında Tanhu unvanıyla Mete, Çin İmparatoruna; Avrupa Hun hükümdarı Atilla, Roma İmparatoruna ve Göktürkler'de ise İstemi Yabgu, Bizans imparatoruna yedi iklimin hakani olduklarını dile getirmekten geri durmamışlardır.

Anadolu'daki Türk siyasi coğrafyasında ise uç kelimesi, sınır anlamına gelmekte olup genellikle gayri müslim devletlerle olan sınır boylarını ifade etmek için kullanılmış ve zamanla kendine özgü bir siyasi ve kültürel oluşumu temsil eden farklı bir anlam kazanmıştır. Uc kelimesi, daha çok bir İslam devletiyle bir Hristiyan devleti arasında kalan geçiş bölgelerindeki, müstahkem şehir ve kalelerin bulunduğu uç bölgeleri ifade eden (Avcı, 2009 : 47) "sugür" ile yine sınır hattında müstakil bir yapıyı temsil eden askeri bölgeleri belirtmek için kullanılan "avâsım" geleneğinin bir olmuştur. Selçuklu döneminde uc kavramı içerisinde yürütülen siyasi ve askeri faaliyetler, özellikle İlhanlı baskısı nedeniyle Anadolu'ya gelen kalabalık Türkmen topluluklarının Selçuklular tarafından Batı Anadolu sınır hattına yerleştirilmesiyle, zaman içerisinde müstakil beyliklerin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Ayrıca uc kelimesi 14. yüzyıl ortalarına ait İlhanlı mali kayıtlarında çoğul olarak "ucât" şeklinde ifade edilmiştir. Memlük kaynaklarında ise "sâhibü'l-ucât" şeklinde karşılık bulmaktadır (Emecen, 2012 : 38). Selçuklu Devleti tarafından uc bölgelerine, emir-i vilâyet-i uc unvanıyla bir genel vali ve kumandan tayin edildiği anlaşılmaktadır. Merkezi otoriteyi temsil eden bu büyük beyler, genellikle bu makamı irsi bir şekilde ellerinde tutmuşlardır. Bizans'a karşı uc (serhad) beyleri, en önemli sınır birliklerini kumanda etmişlerdir. Dolayısıyla, uc sınır bölgelerinin ana askeri kuvvetlerini, irsi olarak başa geçen beylerin kumandası altında bulunan Türkmen aşiretleri (etrâk-i uc) teşkil etmiştir (İnalçık, 2017 : 50). Osmanlı hanedanının mensubu olan aşiret ve Kayılar da Selçukluların ilk fütuhatını takip eden süreçte Anadolu'ya gelerek, özellikle sınırların uc sahalarına, uc (sancak) beyleri kumandasında yerleşmişlerdir (Köprülü, 1991 : 72).

1. Kâinat Anlayışının Uc Açma Faaliyetlerine Etkisi

İnsan zihnindeki kavramların, hayallerin ve isteklerin şuurlu ve sistemli ilişkisinin bir sonucu olarak ortaya çıkan düşünce ikliminin temelinde dil, sanat ve kültür gibi birbirini tamamlayan beşeri faaliyetler bulunmaktadır (Eroğlu, 2021: 97). Dolayısıyla sosyal yaşamın sürdürüldüğü mekânları birbirine bağlayan veya birbirinden ayıran ana etken fiziki uzaklıklar değil, toplumların belleklerinde oluşturdukları mekân algıları olmuştur. Bu bağlamda insanoğlu ile mekânlar arasında ontolojik anlamda bir bağ kurduğu için, toplumların düşünce dünyaları da onların düşünsel ve eylemsel dünyalarını yansıtmaktadır. Her toplum yaşadığı coğrafyanın kendisine kazandırdığı ruh haline göre kendi mekânını tasarlamıştır. Öyleyse toplumların mekân algıları, aynı zamanda zihin dünyalarının bir yansımasıdır. Bir diğer anlamda toplumsal değerler, fiziki mekânları, sosyal ve kültürel yaşamın birer parçası haline dönüştürmektedir. Dolayısıyla üzerinde yaşayan milletlerin kültürlerinden izler taşıyan coğrafi mekânlar, toplumların belleğinde derin izler bırakmıştır. Bu anlamda hareketli yaşam tarzı içerisinde uçsuz bucaksız bozkırlarda hüküm süren yaşam şartları, Türklerin duygularını, düşüncelerini ve mekân algılarını etkilemiştir. Onların sürekli olarak doğal bir ortam içerisinde iklim ve coğrafyaya uygun bir biçimde yer değiştirmeleri, onların zihin dünyasında geniş bir mekân algısının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu mekân algısının temelini ise Gök-Tanrı inancı oluşturmaktadır (Kuzey, 2019 : 208) .

Gök-Tanrı inancında, yeryüzü sadece yaşanan coğrafyayla sınırlı görülmemiş bilakis bütün evren bir bütün olarak algılanmıştır. Orhun Abideleri'nde geçtiği üzere, en üstte “Tanrı” ve onun altında “mavi bir gök”, en aşağıda ise “yağız-yer” arasında “kişi-oğlu”, yani insanoğlu yaratılmıştır. İnsanoğlunun üzerinde ise “tanrı tarafından kut verilmiş kağan” hüküm sürmekteydi. Dolayısıyla Türklerin çok erken çağlardan itibaren tek bir yaratıcıya inanmaları toplum hayatında olduğu gibi siyasi yaşamda da birlik, dirlik ve düzeni sağlama kabiliyetinin gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Bu sonuç, daha önce de ifade edildiği üzere, coğrafi amillerin insan psikolojisi üzerindeki etkisiyle, diğer bir ifadeyle bozkır insanının kâinatı algılayış biçimiyle ilgili olmuştur. Nitekim dünyayı, yani acunu bir bütün olarak yurt gören ve bunu gerçekleştirmeyi gaye edinen bir hükümdarlık anlayışının ortaya çıktığına şahit olunmaktadır. Bu husus Bahaeddin Ögel tarafından şu şekilde izah (Ögel, 1988 : 698) edilmektedir: “Büyük ölçüde uçsuz bucaksız bozkırlarda yaşamlarını sürdüren konargöçerler ya da atlı göçebe Türkler, kendilerini yağız yer ile mavi gök arasında asılmış bir biçimde ve boşlukta yürür gibi düşünmüşlerdir. Onların zihnini meşgul eden ve kalbini dolduran tek şey, yaratıcı tanrının makamı olan ve gökyüzünü kaplayan sonsuz mavilikti. Sonsuzluğu ifade eden göğün mavi renkli tek kubbesi, onların fütuhata dair düşüncelerini birleştiren ve onları tek amaca yönelten önemli bir sebep olmuştur.”

Türk bozkır siyasi yaşamında, fütühatçı değerlerin oluşmasında, kozmik evren tasavvurlarının önemli bir etkisinin bulunduğu dair örneklere sıkça rastlanmaktadır. Oğuz Kağan'ın kendisini yedi iklimin imparatoru olarak görmesi ve bu geleneğin siyasi anlamda devamı olarak Hun imparatoru Mete ile Avrupa Hun hükümdarları Uldız ve Atilla'nın kendilerini yine yedi iklimin imparatoru olarak görmesi, yukarıda bahsi geçen Türklerin evren tasavvurunun bir sonucudur. Ayrıca bilinçaltını besleyen bu evren tasavvuru ışığında bakıldığında, Türklerde hâkimiyet anlayışının güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar, aşağıda üzerinde ayrıntılı olarak durulduğu üzere, doğunun batıya üstün olduğu bir hiyerarşik düzen içerisinde şekillendiği görülmektedir. Bu politikanın siyasi hâkimiyet anlayışına etkisini göstermesi bakımından Uldız Han'ın Doğu Roma ile yapılan barış münasebetlerinde şartları kabul edilmediği takdirde güneşi göstererek "güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar her yeri fethederim" sözleri (Ahmetbeyoğlu, 2018 : 135) önem arz etmektedir.

Denilebilir ki; binlerce kilometre genişlikte olan ve birbirini takip eden ufuk çizgilerinin kılavuzluğunda uzak ufuklara açılan uçsuz bucaksız bozkırlar, sonsuzluk duygusunun da etkisiyle, bozkır topluluklarını özellikle doğu-batı ekseninde yayılmaya ve hâkimiyet kurmaya teşvik etmiştir. Coğrafya ve iklim şartlarının etkisiyle hâkimiyetin genişleme sahası güneye inmekle birlikte, esas genişlemeye yönelik hareketliliğin doğu-batı istikametinde olmasından dolayı, Türk bozkır devlet anlayışında sağ-sol (doğu-batı) teşkilatlanması büyük bir önem taşımış, buralara tayin edilen idareciler (bilge eligler, şadlar vb.) çoğunlukla hanedan üyeleri arasından seçilmiştir. Asya Hun, Avrupa Hun ve Göktürklerde görüldüğü üzere, çoğunlukla veliaht gösterilen hanedan üyesinin yönetimine verilen ya da hakanın oturduğu yön olan doğu, batı yönüne nazaran daha üstün kabul edilmek suretiyle bu yön yüksek hâkimiyeti temsil etmiştir. Asya Hun Devleti'nde önemli kişilerin tayin edildiği sağda ve solda bulunan dört büyük makam "dört köşe" olarak tasavvur edilmiştir. Bunun dışında, tali derecedeki diğer makamlar ise "altı köşe" olarak tasavvur edilmiştir. Bu anlayışa göre gökyüzünün yeryüzündeki bütün varlıkları içine alması gibi, gök ile yer arasındaki insan cinsi üzerinde tahta çıkan Türk hakanı olan tanhu da "Tört bulunğ'un", yani bütün dünyanın hükümdarı olarak görülmüştür. Örneğin, temelde ikili olmakla birlikte dördü ve altılı yönler uygun bir biçimde oluşturulan teşkilatlanma anlayışı çerçevesinde, yeryüzüne nizam veren Gök-Tanrı'nın temsilcisi, yani kut verilmiş Hun tanhusu dünyayı idare etme gayesinde olmuştur. Esasında tanhu unvanı, eski Türkçe'deki "sonsuz genişlik, yücelik" anlamıyla bu düşüncenin hâkimiyet kavramı içerisinde anlam bulmuş halidir (Kafesoğlu, 1997 : 252-253). Öyleyse Asya Hun Devleti'nde görüldüğü üzere; sonsuz genişlik ve ululuk (yücelik) anlamına gelen tanhu unvanı, cihan hâkimiyeti çerçevesinde hakana verilmiş bir görevdi. İlahi menşeli olan bu görevin karşılığı olarak, ona Tanrı tarafından bahşedilen

yetenekler bulunmaktaydı. Bu yetenekler, siyasi iktidarın karşılığı olan kut; kismet, nasip ve payı ifade eden ülüg veya ülüş ile gücü temsil eden küç (güç) gibi üç temel amaca hizmet etmekteydi (Eroğlu, 2014 : 98). Böylece doğu-batı ile kuzey-güney ekseninde farklı coğrafyaları birbirine bağlayan bozkır geçiş koridorları üzerinden yürütülen uc açma faaliyetleri ve fütuhat politikaları beslenmiştir.

Diğer taraftan Kutadgu Bilig’de geçen “Benim bu kanunum hangi memlekete erişirse, o memleket baştan başa taşlık ve kayalık dahi olsa hep düzene girer. Güneş doğar, temiz veya kirli demeden her şeye aydınlık verir; kendisinden bir şey eksilmez. Benim de hareketim tıpkı böyledir, herkes benden nasibini alır.” (Yusuf Has Hacib, 2008 : 223,225) ifadesinden anlaşılacağı üzere hükümdar ile güneşin birbirleriyle özdeşleştirilmesi, tıpkı güneş gibi dünyayı da tek bir hükümdarın yönetmesi düşüncesini, yani cihan hâkimiyeti düşüncesinin mahiyetini ortaya koymaktadır. Burada güneş ile adil hükümdarın temsil ettiği ve uyguladığı kanun arasında dolaylı bir bağ kurulmak suretiyle, bu iki unsur arasında adalet (könilik), eşitlik (tüzlük), kişilik (insanlık) ve iyilik, faydalılık (uzluk) ilkeleri bakımından benzerlikler vurgulanmıştır. Nitekim güneşin ışığını ve ısısını yeryüzündeki canlı cansız bütün varlıklara eşit bir şekilde ulaştırdığı gibi, adil hükümdar da adil kanunlar yaparak bu kanunları halkına eşit bir şekilde uygulamalıdır. Böylece bir ülkede birçok olumsuz durum dahi olsa, bir adalet ve huzur ortamı sağlanmış olacaktır. Bu husus hiç şüphe yok ki geniş coğrafyalarda hüküm sürme ve bu coğrafyaları yönetme isteğiyle ilgili olmuş ve bu üniversal karakteri ihtiva eden adalet anlayışına dayalı olarak gerçekleşen fütuhat anlayışı aynı zamanda yabancı milletleri yönetime ısındırmıştır.

2. İklim ve Coğrafyanın Uc Açma Faaliyetlerine Etkisi

Üzerinde yaşanan coğrafyanın iklimsel ve topoğrafik yapısı; milletlerin karakterini, hayat tarzını, dünya görüşünü, sanat anlayışını ve geleneklerini belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu anlamda eski Türk bozkır yaşamında; yaylaklar ve kışlaklar arasında ortaya çıkan konargöçer yaşam şartları, yani konaklanan ve göçülen mekânlar arasındaki benzerlikler ve farklılıklar, bozkır insanına geniş bir mekân algısı kazandırarak, onların zihinlerinde cihanşümul bir hâkimiyet düşüncesinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu mekânlar bazen bir dağ silsilesi, bazen ise bir nehir veya bir göl, bazen de bir orman veya uçsuz bucaksız bir bozkır ya da bir vadi olmuştur. Bu coğrafi sahalar, mekân algısı bağlamında üzerinde yaşayan bozkır topluluklarına farklı coğrafyalara yayılmak için gerekli, geniş ufuklar kazandırmıştır (Kuzey, 2019 : 210). Bu bakımdan bozkır topluluklarının hareket kabiliyeti ile birlikte geniş coğrafyalara yayılma isteklerine zemin hazırlayan coğrafi ve iklimsel faktörler önem arz etmektedir. Nitekim uzak ufuklarda bulunan coğrafyalara açılan uçsuz bucaksız bozkırlardan oluşan bilinmezlik âlemi, hayatta kalma mücadelesiyle

birlikte zihinlerde sonsuzluk duygusu uyandırarak, bu toplulukların özellikle doğu-batı ekseninde sürekli bir hareketliliğin içerisine girmesine sebebiyet vermiştir. Böylece Merkezi Orta Asya'dan hareketle, batıda Doğu Avrupa'ya kadar uzanan bozkır sahasında yaşayan insanların karakterleri, dar sınırlar içerisinde belli bir toprağa bağlı olarak yaşamayla değil, uçsuz bucaksız bozkırların onların uzak ufuklara doğru hareket etmeye yönelik istekleriyle beslenmiştir.

Bozkır coğrafyasının topoğrafik karakter bakımından kuzey-güney ve özellikle de doğu-batı yönlerde süreklilik arz etmesinin yanında, Türk bozkır topluluklarının birbirlerini takip ederek farklı yönlere yayılmalarını kolaylaştıran bir diğer ana sebep ise zorlu coğrafi şartların beslediği Türk maneviyatının sağlamlığı olmuştur. Nitekim bilinmeyen ufuklara doğru yayılma isteği, karşılaşılacak tehlikeleri göğüslemeye hazır olmak ve sürekli bir ölüm kalım mücadelesi içerisinde yaşamak her millet için tabii sayılan bir durum değildir. Gülçin Çandarlıoğlu'nun ifade ettiği üzere, tarih boyunca onların hareketli bir topluluk halinde yaşamalarını sağlayan bu zindeliğin etkisiyle elde edilen askeri zaferler, yeni siyasi hedeflere yol açmıştır. Böylece Türk bozkır toplulukları, geniş coğrafyalara yayılarak gittikleri her yeri kendi vatanları olarak görmüşlerdir.

Türklerin tarih sahnesine çıkışları, çeşitli milletlerle karışmaları ve tarihi sürece yön veren bir güç haline gelmelerinin, çoğunlukla göçlerin bir sonucu olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Tarihi süreç içerisinde belirli fasılalarla gerçekleşen göçlerin ortaya çıkardığı bütün olumsuz şartlara rağmen; Orta Asya menşeli bozkır toplulukları, zaman zaman yurtlarını terk ederek başka iklim ve coğrafyalara göç etmek suretiyle Orta Asya'dan Orta Avrupa'ya kadar uzanan geniş bir sahaya yayılmışlardır. Bu toplulukları göçte zorlayan şartların başlıca amilleri ise sosyal, iktisadi ve siyasi sebepler olarak görülse de yeni topraklar ele geçirme arzusu ve bunun doğal bir sonucu olarak yeni vatan arayışları da göçlerin sebepleri ve motivasyon kaynakları arasında bulunmaktadır. Atın süratiyle birlikte, biniciye sağladığı kendine güven duygusu, onların bu arzularını gerçekleştirmelerini sağlayan güçlü bir motivasyon kaynağı oluşturmuştur (Koca, 2003 : 31).

Orta Asya menşeli göçlerin başlıca sebepleri, Orta Asya topraklarında ortaya çıkan kuraklık, nüfus artışı ve otlak darlığının ortaya çıkardığı iktisadi sıkıntılar olmuştur. Orta Asya bozkırlarında toprak yapısı, ırmak vadileri dışında tarım yapmaya elverişli değildir. Bu nedenle, aşırı nüfus artışına karşı son derece hassas bir iktisadi yapıya sahip olan Orta Asya'nın iç kesimleri; sert iklim bölgeleri, yüksek dağlar ve geniş çöllerin oluşturduğu ve yaşam kaynaklarının sınırlı olduğu coğrafi bir karaktere sahiptir (Frye, 2009 : 6,15). Bu karakterin bir sonucu olarak, bir yerde iktisadi kaynaklar yeterli gelmediğinde diğer komşu bir bölgeye göç edilmiştir. Türkler göç

etmek suretiyle yalnız farklı coğrafyalara değil, aynı zamanda iktisadi ve ticari bakımdan daha fazla imkânâna sahip diğer Türk boylarının topraklarına da yönelmişlerdir. Böylece bir bozkır topluluğu bir başka topluluğu yerinden oynatarak, göçe mecbur etmiştir. Ağır baskılar altında kalan boylar ise bir başka boyun ya da yabancı bir devletin idaresine girerek bağımsızlıklarını kaybetmektense, yurtlarını terk ederek bağımsızlıklarını korumayı tercih etmişlerdir.

Yerleşik milletlerin aksine; konargöçer bozkır toplulukları, iktisadi açıdan kendi aile fertlerine yetecek bir toprak parçasıyla ilgilenmek yerine, yüz binlerce hayvanın otlatıldığı geniş otlakları düşünmek zorunda olmuştur. Böylece sürekli olarak yeni otlaklar bulmak için bir iklim ve coğrafyadan bir diğerine göç eden bozkır insanının yaşam tecrübesi artmıştır. Kalabalık sürüleri uzak mesafelerde bulunan otlaklara sevk etmek, hastalıklardan korunmak, su kaynakları için mücadele etmek ile hayvan sürülerinin ve sahiplerinin emniyetini sağlamak belli bir yaşam tecrübesi gerektiren işler olmuştur. Yerleşik kültürlerdeki hareketsiz ve sakin yaşam tarzına karşılık, bozkır kültüründe dinamik bir sosyal yaşam ortaya çıkmıştır. Yine yerleşik kültürlerdeki “aile içi ilişkiler ve haklar” yerine, bozkır insanı daha geniş bir çerçevede mücadelecı ve savaşçı karaktere sahip boy üyelerinin bir arada huzur içerisinde yaşayabilmeleri için karşılıklı saygı, sevgi ve anlayış içerisinde bir hak ve adalet düzenine inanmıştır. Bu inancın bir sonucu olarak, hukuki bir nizamı ifade eden siyasi teşekküller ve devletler ortaya çıkmıştır (Çandarlıoğlu, 2003 : 92). Hülâsa özel mülkiyetin çoğunlukla boy seviyesinde kalması, yerleşikler üzerinde hâkimiyet kurmak suretiyle sürekli genişlemeye neden olmuş ve ele geçirilen yeni otlakların belli bir oruna göre bağlı boylara dağıtılması, bu boyları merkezi otoriteye boyun eğme yönünde teşvik etmiş, aynı zamanda boy beyinin, boyu ilgilendiren hususlarda merkeze katı bir bağlılığı olmadan, inisiyatif alarak hareket etmesine olanak sağlanmıştır.

Şunu da ifade etmek gerekir ki, çöl iklimi yerine yaylak kışlak hayatına uygun bozkırlarda yaşama isteğinde olan Türklerin, çevre bölgelere yayılmaları esnasında, bozkır coğrafi ve iktisadi şartlarına uygun olmayan veya konargöçer yaşam imkânının zayıfladığı coğrafi sınırlarda durakladıkları; bataklık sahalara, çok sıcak ve nemli bölgelere çok girmedikleri görülmektedir. Kendi hayat tarzlarına uygun olmayan coğrafyalara nüfuz etmiş Türk zümrelerinin ise buralarda fazla barınmadıkları için çoğunlukla kimliklerini kaybetmiş olmaları dikkat çekicidir. Çin’de Tabgaçlar, Balkanlar’da Bulgarlar ve Kuzey Hindistan’da çeşitli Türk devletlerinin düştüğü durum buna örnek olarak verilebilir. Bu bakımdan Türklerin irili ufaklı siyasi teşekküller vücuda getirerek mevcudiyetlerini devam ettirdikleri saha, çoğunlukla Kuzey Çin’den başlayarak, bütün Orta Asya, İran ve Anadolu’yu içine alarak Avrupa’da Tuna dirseğine kadar uzanan geniş coğrafi kuşak olmuştur (Kafesoğlu, 1997 : 57). Hunlardan itibaren Merkezi Orta

Asya'da kurulan Türk bozkır devletlerine başkentlik yapan ve Çin'i büyük Gobi Çölü'nden ayıran Ötüken Bölgesi ise doğuya, batıya ve kuzeye giden yolların kesiştiği bir bölge idi. Ayrıca Ötüken ve Altay Dağları'nın güney uçları ise bu çölün içerisine doğru uzanmaktaydı. Bu dağlar Orta Asya'dan Çin'e geçmek için adeta bir sıçrama tahtası vazifesi görmekteydi (Ögel, 1988 : 668).

Yukarıda kısaca değinildiği üzere, Doğu-batı yönünde yaklaşık 6000-7000 km'lik bir mesafe boyunca benzer iklim ve coğrafi özelliklere sahip olan ve Orta Asya'dan Doğu Avrupa'ya kadar uzanan bozkır koridorunda hareket eden Türk bozkır toplulukları, Orta Asya'nın en doğusundan Avrupa'nın içlerine kadar rahatça hareket edebilme imkânına sahip olmuşlardır. Dolayısıyla göç güzergâhları içerisinde, Karadeniz'in kuzeyi boyunca Orta Avrupa'ya uzanan bozkır sahası, son derece önemli bir konumda olmuştur. Göçebe unsurları engelleyebilecek güçte siyasi bir gücün bulunmaması, göçebe yaşam tarzına imkân veren bozkırlar, kürk ticareti için elzem orman kuşağı ve Karadeniz limanlarının ticaret potansiyeli gibi etkenler bu bölgenin cazibesini artırmıştır. Buraya gelen topluluklar çoğu zaman devlet kurma ihtiyacı dahi duymamışlardır. Çoğunlukla siyasi bakımdan hâkimiyet isteklerinin ve ekonomik olanaksızlıkların tetiklediği, boylar arasındaki mücadeleler ya da Çin'le yapılan mücadelelerden uzaklaşmaya çalışan nüfus kütleleri, Orta Asya bozkırlarının devamı konumunda olan günümüz Ukrayna toprakları merkez olmak üzere, Doğu Avrupa bozkırlarına doğru harekete geçmiştir (Eroğlu, 2016b : 345). Karpat Dağları'nı Orta Avrupa ile Balkanlara bağlayan ve Tuna Nehri boyunca uzanan Demirkapı Geçidi adlandırmasında görüldüğü üzere; Türk kültüründe doğuyu batıya, kuzeyi güneye bağlayan ve Demirkapı adıyla anılan¹ doğal geçitler, kavimler kapısı olarak anılmıştır.

Kuzeyde Tuva ve Hakasya gibi nispeten sert iklim özelliklerine sahip Orta Asya coğrafyası; güneyde kalabalık bir nüfus ve yeterli iktisadi kaynağa sahip olan Çin toprakları ile yüksek dağlar ve geniş çöllerin oluşturduğu doğal engellerle çevrelenen İran coğrafyasıyla komşudur. Bu nedenle, Orta Asya'nın iç kısımlarından itilen toplulukların doğal çıkış güzergâhlarından en önemlisi, İdil ve Yayık nehirleri üzerinden Doğu Avrupa'ya doğru olmuştur. Yukarıda değinildiği üzere siyasi ve ticari anlamda uygun şartlarla birlikte, topraklarının daha verimli olması gibi nedenler Doğu Avrupa coğrafyasının cazibesini artırmıştır. Türk bozkır toplulukları, İskitlerden itibaren, Doğu Avrupa'ya, özellikle de günümüzdeki Ukrayna topraklarına ulaşanlardan iyi haberler aldıklarından dolayı, bu yöne doğru göç hareketlerini uzun bir süre devam ettirmişlerdir. Bu anlamda Türk kozmolojik tasavvurunda 1 Ergenekon Destanı'nda geçtiği üzere; geçit vermez dağlarla çevrili Ergenekon Vadisi'nden büyük bir ateş yakarak, dağda bulunan demir madeninin eritilmesiyle bir kapı açarak esareten kurtulan ve özgürlüğe kavuşan bir Türk topluluğunun anlatısına izafeten olmalı, Türkler Tuna boyunca uzanan ve Doğu Avrupa'yı Orta Avrupa'ya bağlayan geçit ile birlikte, Kuzey Kafkasya'yı Güney Kafkasya'ya bağlayan ve Derbent olarak da anılan geçide ve yine Orta Asya'yı Buhara ve Semerkant üzerinden Belh'e bağlayan yol üzerindeki geçide Demirkapı adı verilmiştir.

batının ak kelimesiyle ifade edilmesi ile Doğu Avrupa'ya ulaşan topluluk ya da boylardan iyi haber alınması arasında güçlü bir ilişki söz konusudur. Nitekim kozmolojiye göre ak, iyiliğin rengi olmuştur. Doğu-batı ekseninde uzanan coğrafi yapının bu hareketliliğe izin vermesinin yanında, Herodot'un tahıl ambarı olarak ifade ettiği günümüz Ukrayna toprakları ve Karpat Dağları merkez olmak üzere, Doğu Avrupa'daki ekonomik kaynakların çeşitliliği ve bölgenin hayvancılık için gerekli bitki çeşitliliği yönünden zengin olması, batı istikametini Türkler için cazip hale getiren amillerden olmuştur.

İskit döneminden (M.Ö. 8. yüzyıl) itibaren, hareketli yaşam tarzının etkisiyle siyasi teşekküller kurarak yaşadıkları toprakları terk edebilme iradesi gösteren Türk bozkır topluluklarının hamiliğinde geniş coğrafyaların birbirine bağlanması (Khazanov, 2015 : 328) farklı milletlerle siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerin kurulmasına ve ticari faaliyetlerin sürdürülmesine zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda Orta Asya'dan Orta Avrupa'ya yapılan göçlerin gerçekleştiği ve aynı zamanda ticari faaliyetlerin sürdürüldüğü Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlar boyunca uzanan koridor, Doğu Avrupa ile Orta Asya'yı kültürel anlamda birbirine bağlamıştır. Öyle ki Sarı Irmak'ın büyük kıvrımından Macaristan Ovası'na kadar uzanan bozkırlarda kendini gösteren hayvan üslubunun baskın olduğu sanat anlayışı çeşitli tarzlarda icra edilmekle birlikte, bu sanat anlayışı içerisindeki benzerliklerin (Roux, 2015 : 52) coğrafyanın genişliğine rağmen korunması, dikkat çekici boyutlardadır. Bu durum, Orta Asya'dan Doğu Avrupa'ya uzanan coğrafyada ortaya çıkarılan binlerce kurganda ele geçen ve hayvan üslubuyla süslenmiş eserlerde açıkça görülmektedir. Ancak yaşam tarzının getirdiği hareketlilik ve savaşçı karakterin, zaman içerisinde geniş sahalara yayılmanın etkisiyle ortaya çıkan kültürel kopmaya bağlı olarak arttığı ve böylece Orta Asya menşeli bozkır topluluklarının hâkimiyet alanlarının daraldığı, hatta takip eden süreçte bazı bozkır topluluklarına ait kültürel karakterin büyük oranda kaybolduğuna tanık olunmaktadır. Bozkır iklim ve coğrafyasına özgü atlı göçebe kültürel yapının karakterini kaybetmesini, Bahaeddin Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları adlı eserinde şu sözlerle ifade etmektedir: “Kökleri Orta Asya'da dalları ise Güney Rusya'ya uzanan büyük bir ağaç gövdesinin sararıp dökülen yaprakları gibi, zamanla geniş bir coğrafyaya dağılarak büyük ölçüde kimliklerini kaybetmişlerdir.”

Öte yandan Asya Hunlarına karşı başlangıçta savunmada kalan Çin'in, İmparator Wu döneminden (M.Ö. 2. yüzyıl) itibaren, İpek Yolu ticaretinden daha fazla pay almak için Türk devletlerine karşı sistemli bir saldırıya geçtiği görülmektedir. Bu anlamda Hunlarla giriştikleri mücadele sonucunda, kendileri için önem arz eden Kansu ve Ordos gibi İpek Yolu'nun çıkış noktalarını geri almışlardır. İmparatorun bundan sonraki hedefi Hun kontrolünde bulunan Çin'in batısında kalan ticari bölgeler olmuş, ancak bu hedefin gerçekleşmesi mümkün olmamıştır. Çin belgelerinde “Hsi-yü” adı verilen Çin'in batısı genel olarak, iki kısma

ayrılarak bir tasnif yapılmıştır. Bunlardan birincisi, Çin'in batısında Kansu'dan başlayarak Tanrı Dağları, Pamir ve Tarım Havzası'na kadar uzanan bir sahadır ki burası Hun Devleti'nin sağ kanadını oluşturmaktadır. İkincisi ise Asya'nın iç kısımlarıyla Karadeniz'in kuzeyi, Anadolu, İran, Afganistan ve Hindistan'ın kuzeyini içine alan, çok daha geniş bir sahadır (Eroğlu, 2014 : 159-160). Bu geniş saha üzerinde bulunan yerleşik milletlerle olan ticari ilişkilerin sürekli olarak himaye edilmesi, Hunlardan itibaren merkezi bir teşkilatlanmaya sahip Türk bozkır devletlerini farklı milletlerle siyasi, ekonomik ve kültürel etkileşim içerisine girmeye teşvik etmiştir.

Coğrafi amillerin uc açma faaliyetlerine etkisini ortaya koyması bakımından, Selçukluların Anadolu'da batı bölgeleri ve deniz sahillerindeki uc faaliyetleri de dikkat çekicidir. Selçuklular döneminde Anadolu'da şehir hayatının ortaya çıkışı, başlangıçta Orta Anadolu ve Doğu Anadolu'da gerçekleşmiş, Batı Anadolu'da ise daha sonra görünür olmaya başlamıştır. Bu nedenle 14. yüzyıla kadar Batı Anadolu'da, Orta Anadolu'nun büyük şehirleriyle mukayese olunacak merkezler ortaya çıkmamıştır. Yine Akdeniz ve Karadeniz'deki en önemli sahil şehirleri de, siyasi ve iktisadi sebeplerden dolayı, iç bölgelerdeki merkezlerle rekabet edecek derecede bir varlık göstermemiştir. Çünkü, henüz büyük deniz kuvvetlerine sahip olmayan Selçuklu Devleti için Sinop ve Antalya gibi deniz limanları daima yabancı deniz güçlerinin saldırısına uğramıştır. Böylece güçlü bir deniz kuvvetine sahip olmadan, sahil uc bölgelerinde bir ticaret şehrinin inkişaf etmesi güç hale gelmiştir. Bu nedenle, ancak Dar'ül eman unvanıyla anılan sahil uc kenti Alaiye (Alanya) gibi, tahkimatlı bir kale (Özcan, 2017 : 143) tarafından güvenliği sağlanan müstahkem bir liman ticari alışveriş yapılan bir pazar konumuna yükselmiştir. Diğer taraftan Akdeniz'de küçük Ermenistan'ın Yumurtalık (Ayas) Limanı, Karadeniz'de Trabzon Rum Devleti'nin himayesinde bulunan ve Avrupa ile Asya arasındaki ticaret ana yollarının sona erdiği, Trabzon Limanı gibi büyük ticaret merkezleri bulunmaktaydı. Sadece transit karakterli ticari faaliyetler için değil, aynı zamanda Anadolu'nun dış ticari faaliyetleri için de bu limanların önemi Selçuklu limanlarından daha büyüktü. Bununla birlikte Anadolu coğrafyasında karadan kervan yollarıyla yapılan doğu ticaretinin oldukça önemli olduğu bu dönemde, Sivas gibi, kara ticaretine merkezlik eden şehirlerin geliştiği görülmektedir. Öyle anlaşılmaktadır ki, bütün bu coğrafi ve askeri şartların doğal bir sonucu olarak, 14. yüzyılda Akdeniz ve Ege kıyılarında önemli deniz kuvvetlerine sahip beylikler ortaya çıktıktan sonra ancak deniz ticaretine uygun uc kentlerde şehir hayatı gelişmeye başlamıştır. Dolayısıyla başlangıçta beyliklerin siyasi olarak önemli gördükleri şehirlerin deniz kıyılarında değil, iç kısımlarda geliştiği görülmektedir. Bu nedenle Batı Anadolu'da şehir hayatı ancak 14. yüzyılda belirgin bir biçimde görülmeye başlamıştır (Köprülü, 1991: 58-59).

3. Yaşam Biçiminin Uc Açma Faaliyetlerine Etkisi

M.Ö. 4.binyıldan itibaren, genel itibariyle kuraklığın hükümsürdüğü Orta Asya coğrafyasında, iklimsel değişiklikler sebebiyle, hayvanların ehlileştirilmesine dayanan yaşam biçimi tarım faaliyetlerinden daha etkili olmaya başlamıştır. Konargöçer yaşam olarak tabir edilen bu yaşam biçimine dayalı bozkır kültürünün ortaya çıkmasında ve buna bağlı olarak göç faaliyetlerinin belirginleşmesinde; iklim değişikliğiyle birlikte nüfus artışı ve teknolojik gelişmelerin büyük bir etkisi bulunmaktadır. Bu gelişmelerin en önemlilerinden birisi olan at yetiştiriciliği, at biniciliği ve tekerlek kullanımı; M.Ö.4000-2000 yılları arasında Merkezi Orta Asya bozkırlarında sürdürülen sosyal ve siyasal yaşamda yeni bir dönemi başlatmıştır. Böylece, belirgin bir biçimde ortaya çıkan konargöçer yaşam biçiminin olgunlaştığı M.Ö. 1. binyılda atlı göçebe bozkır toplulukları tarih sahnesinde görülmeye başlamıştır. Bu tarihten itibaren arkeolojik kaynaklarla birlikte Herodot'un Historia adlı eseri gibi yazılı kaynaklarda da onlardan söz edilmeye başlanmıştır. Batı yönünde, günümüzdeki Moğolistan'dan Tuna'ya, güneyde ise İran'a uzanan oldukça geniş bir alana yayılan ve özgün bir siyasi ve askeri teşkilatlanması olan bu kültür, uçsuz bucaksız bozkırlarda yarı göçebe bir yaşam tarzı ile birlikte uzak mesafelere göçü de mümkün kılan bir karaktere sahiptir (Findley, 2012 : 38-39).

Esasen hayvanların ehlileştirilmesine dayalı olarak ortaya çıkan atlı göçebe ya da konargöçer yaşamın izleri, Türk bozkır kültürünün mayalandığı Afenesyovo (M.Ö. 3000-1700) ve Andronovo (M.Ö. 1700-1200) kültürlerinde belirgin bir biçimde takip edilebilmekle birlikte, bu yaşam tarzı Karasuk Kültürü'nde (M.Ö. 1200-700) ideal seviyeye ulaşmıştır. Atın ehlileştirilmesi, at biniciliği ve tekerleğin yaygın olarak kullanılması sonucunda dört tekerlekli ve üstü kapalı arabaların kullanımı, ayrıca hayvanların sütünden, yününden ve taşıma gücünden yararlanmak için geliştirilen teknikler, bozkır insanının fiziki çevreye uyumunu ve farklı kültürlerle iletişimini kolaylaştırmıştır. Bu süreç içerisinde koyunun, kurak bozkır bölgelerini ekonomik bakımdan verimli hale getirmekte çok önemli bir rol üstlendiği görülmektedir. Öyle ki koyun diğer hayvanlardan daha fazla gıda, konut ve giyim gibi alanlardaki ihtiyaçlara yönelik olanaklar sağlanmış, ayrıca bu hayvan cinsinden yakıt için gübre elde edilmiştir (Lattimore, 1962 : 74-75 ; Salman, 2011 : 8,10 ; Dvornichenko, 1995 : 101).

Bozkır coğrafyasındaki toplulukların, M.Ö. 1. bin yıl içerisinde, uçsuz bucaksız bozkırların çok sayıda at yetiştirmeye uygun yapısının (Roux, 2015 : 121) bir sonucu olarak, attan yaygın olarak faydalanmaya başlamalarının yanında metal işleyiciliğinde de yüksek düzeyde teknik kullanımları ve özellikle demirin yaygın olarak kullanılmaya başlamasıyla (Koca, 2003 : 14), bozkır devletleri töre kuralları etrafında sosyal ve siyasi anlamda teşkilatlanmalarını tamamlayarak, at ve demir unsurunun da etkisiyle çevredeki yerleşik kültürler üzerinde baskı

oluşturmaya başlamıştır.

Erken dönemlerden itibaren at koşum takımlarının kullanılması da yerleşik milletler üzerinde askeri anlamda baskı oluşturmada önemli bir etken olmuştur. Öyle ki Çinliler gibi Romalılar, Hunların etkisiyle ağırlıklı olarak piyadelerden oluşan ordularını ok ve yay gibi savaş araçlarıyla donatarak, süvari birlikleri oluşturmuşlardır. Bu yeni oluşturulan süvari birlikleri, onların saldırı ve savunma kabiliyetlerini geliştirmiştir. Romalıların, Hun süvarileriyle ilk karşılaştıklarında sırrını çözemedikleri at ile binici arasındaki uyumun nedeni, arkeolojik buluntuların ortaya koyduğu üzere, at üzerinde süvariye güvenli hareket kabiliyeti sağlayan başlıklı eyerler olmuştur. Öyle ki eyer takımlarıyla birlikte, üzeninin de yardımıyla büyük bir güvenle ata binen Hunlar, hızlı manevra yapabilme kabiliyetinin bir sonucu olarak düşman kuvvetlerine karşı büyük başarılar elde etmişlerdir (Strategikon, 2010 : 155-157 ; Ahmetbeyoğlu, 2001 : 41-42 ; Gömeç, 2016 : 822). Ayrıca bozkıra özgü bir hayvan türü olan bozkır atı (przewalski), bozkırın ona sunduğu yiyecek miktarına kanaat ederek hayatını idame ettirebileceği gibi, zor arazi şartlarında uzun mesafeler katedebilme yeteneğine de sahipti (Bökönyi, 1994 : 25). Bu dayanıklı, çirkin ve tüylü at ırkı, diğer at türlerine göre daha küçük olmakla birlikte fiziki yönden daha güçlü atlardı. Açlığa, susuzluğa ve soğuğa karşı dayanıklı olan bu hayvanlar, kar altında dahi yiyecek bularak, hayatlarını idame ettirme kabiliyetine sahip idiler.

Coğrafi mekânlar arasında gidiş ve geliş ifade eden konargöçer yaşam döngüsü içerisinde, bozkır topluluklarının dünyayı algılama biçimlerinin ve birtakım ihtiyaçlarına çözüm üretme çabalarının, bu hareketli yaşam tarzına uygun bir şekilde yön bulma yeteneklerini de geliştirdiği görülmektedir. Nitekim konargöçerler, uçsuz bucaksız bozkırlarda rahat hareket etmek için iyi bir yön bilgisine sahip olmuşlardır. Bu bağlamda dönmek ya da dönmemek üzere yapılan göçlerin yoğun yaşandığı uçsuz bucaksız bozkırlarda, yolculukların düzenli gerçekleştirilmesi için farklı yönler farklı renklerle sembolleştirilerek, arazide yön bulma kabiliyeti geliştirilmiştir. Türk bozkır kültüründe en erken dönemlerden itibaren kara, ak, kırmızı, yeşil ve sarı renkler ana renk olarak görülmüş olmakla birlikte bu renklerden her birisi dünyanın merkezi ile dört ana yönü ifade etmek için kullanılmıştır. Bu sembolleştirmeye göre merkez, sarı; batı, ak; güney, kırmızı(al) ve kuzey ise kara renkle ifade edilmiştir. Doğu yön ise yeşil ya da gök renklerde ifade bulmuştur (Eroğlu, 2021: 99). Ayrıca at rotalarını belirlemek amacıyla arazi topoğrafyasına uygun bir biçimde tasarlanan anıtların² yanında, geyik ve kurt gibi içgüdüsel 2 Arzhan 2 ve Ulug-Horum anıtlarında görüldüğü üzere, Türkler bazı anıtlar üzerine coğrafi yönleri işaretleyerek yön tespit etmek suretiyle at rotalarını, diğer bir ifadeyle ulaşım güzergâhlarını belirlemişlerdir. Bu bakımdan Sayan-Altay bölgesinin en görkemli anıtı olan Arzhan Anıtı, eski Orta Asya topluluklarının hareketli yaşamını ifade eden bir model olması bakımından önem arz etmektedir. M.Ö. 808'de; Turan Uyuk Vadisi'nin batı-doğu eksenine konumlandırılmış bu eski anıt, coğrafi ve astronomik özelliklere uygun bir şekilde tasarlanmıştır. Dolayısıyla Arzhan 2 anıtında görüldüğü üzere, konar göçer yaşamın belirgin

olarak yön bulma yetenekleri güçlü hayvanlarla özdeşlik kurulması, bu hayvanların sanatta ve mitolojide kendilerine yer edinmeleri sonucunu doğurmuştur.

Batı-doğu ve kuzey-güney yönlerde geniş bir coğrafyaya yayılan konargöçerlerin, bu yaşam tarzının bir sonucu olarak ortaya çıkan sosyal ve siyasi yaşamlarını da göz ardı etmek de mümkün değildir. Ekonomik faaliyetleri hayvancılığa dayanan konargöçerler; çadır altında yaşamış, yazın sürüleri ile birlikte sulak ve bol otlaklara sahip sahaları, kışın ise kuytu (koy/kuy) ve çoğunlukla dağların güney yamaçlarını, derin nehir vadilerini ve ormanlık sahaları (Koca, 2003: 19) mesken tutmuşlardır. Her boy veya kabilenin, kışın alçak yerlerde ve yazın ise yüksek yerlerde kendilerine ait “atadan kalma” yurtları olmuştur. Her bir boyun sahip olduğu yurdun sınırını diğer boylara ait yurtların sınırları belirlemiştir. Bu suretle bütün kışlak ve yaylaklar, boylar arasında taksim edilerek her kabile ya da boyun sosyal yaşamı içerisinde boy beyi etkili bir konuma yükselmiştir (Turan, 2015 : 136). Atlı göçebelerin hayvancılıkta uzmanlaşmalarına ve atı etkin bir şekilde kullanmaya başlamalarına bağlı olarak hareket kabiliyetlerinin artmasının yanında, buldukları coğrafyaların dışına göç etmeye istekli karakterleri, yeni yurtlar edinmelerinde önemli bir etken olmuştur. Bu nedenle eski milletlerarası ticaret yollarının ya konargöçerler tarafından bizzat kullanılmaları ya da onların katkılarıyla bu yolların yoğun bir şekilde kullanılmaları için şartların uygun hale getirilmesi tesadüf değildir (Khazanov, 2015: 328).

Siyasi hâkimiyet kurmak amacıyla yapılan göç hareketleri değerlendirildiğinde, milattan önceki dönemlerde, Türk topluluklarının İran coğrafyası üzerinden Mezopotamya’ya inmiş olmaları mümkün görünmektedir. Bu anlamda Sümerlerin menşei meselesi çözülememiş, Orta Asya menşeli Türk topluluklarının bir parçası oldukları henüz bilim dünyasınca kesin olarak kabul edilmemiş olsa da onların dilleri, Sami ve Hind-Avrupa kökenine dâhil olmayıp, Türkçe’nin de içinde bulunduğu “bitişken” gruba dâhildir. Milattan sonraki dönemlerde gerçekleşen Türk göçlerine katılan toplulukların adları ve göç ettikleri tarihler hakkında ise elimizde daha kesin bilgiler mevcuttur. Örneğin Herodot’un bildirdiğine göre, M.Ö. 8. yüzyılda meydana gelen ve uzun süren bir kuraklık, Orta Asya’dan Karadeniz’in kuzeyindeki bozkırlara uzanan sahada güçlü bir nüfus baskısına sebep olmuş, doğu bozkırlarında yaşamlarını sürdüren atlı göçebeler Çin’in kuzeybatı sınırlarına doğru kaymışlardır. Bu hareketlilik sonucu boyların doğudan batıya doğru birbirlerini sıkıştırmalarıyla, M.Ö. 8. yüzyılda İskitlerin tarih sahnesine çıkarak, kendileri gibi atlı göçebe olan Kimmerlerin yaşadıkları topraklara yayıldıkları kabul edilmektedir. Yine Hunlar, Orhun Bölgesi’nden Güney Kazakistan bozkırlarına 1.

bir biçimde ortaya çıkmasıyla birlikte, anıtların yüklendiği işlevlerinden birisi de at rotalarının (güzergâhlarının) belirlenmesi olmuştur. Tuva’nın güneyindeki Saglu yerleşim yerinin yakınlıklarına konumlandırılan ve M.Ö. 8-7. yüzyıla tarihlenecek Ulug-Horum Anıtı’nın da böyle bir işlevi bulunmaktadır (Marsadolov, 2002; 526-527 ; Chugunov vd., 2004: 5).

yüzyıl sonlarıyla 2. yüzyıl ortalarında, takip eden süreçte Avrupa'ya 4. yüzyılın son çeyreğinde; ayrıca Uar-hun'lar (Ak Hun-Eftalitler),³ Afganistan ve kuzey Hindistan'a 4. yüzyılın ortalarında; Ogurlar güney batı Sibiryadan Güney Rusya'ya 5. yüzyılın ikinci yarısında; Sabarlar, Aral'ın kuzeyinden Kafkaslara 5. yüzyılın ikinci yarısında; Avarlar, Karadeniz'in kuzey bozkırlarından Avrupa'ya 6. yüzyıl ortalarında; Bulgarlar, Balkanlar ve Volga Nehri kıyılarına 7. yüzyılın ikinci yarısında; Oğuzlar Orhun Bölgesi'nden Seyhun Nehri boylarına 10. yüzyılda ve sonrasında 11. yüzyılda Horasan üzerinden Anadolu'ya; Peçenek, Kuman ve Uzlardan (Oğuzlar) bir kol ise Hazar Denizi'nin kuzeyinden Doğu Avrupa ve Balkanlara 9-11. yüzyıllar arasında göç etmişlerdir. Bunlardan özellikle Hun göçleri ve daha sonraki tarihi süreçte gerçekleşen Oğuz göçleri, uzun mesafeler katedilmek suretiyle gerçekleşmiş ve bu durum çok önemli tarihi sonuçlar doğurmuştur (Kafesoğlu, 1997 : 53-54 ; Herodotos, IV, 11).

En erken dönemlerde vuku bulan göçler ele alındığında, ilk kez İskit topluluklarının otlak yeri sıkıntısı nedeniyle Orta Asya steplerinde Massagetlerin kendilerini sıkıştırması sonucu Kırım'a ulaştıklarından ve Kimmerleri yurtlarından sürdüklerinden (Durmuş, 2015 : 94-95) yukarıda bahsetmiştik. Böylece Orta Asya atlı göçebe toplulukları Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlar boyunca ilerleyerek, yukarıda da değindiğimiz üzere, günümüz Ukrayna coğrafyasında M.Ö. 8. yüzyıldan itibaren İskitler ile birlikte güçlü bir nüfus baskısı oluşturmaya başlamışlardır. M.S. 1. yüzyıldan itibaren de, yine Güney Rusya bozkır sahasına doğru Orta Asya merkezli belirgin bir nüfus baskısının arttığı görülmektedir. Bu baskıya sebep olan göç hareketi ise Asya Hunlarının ikiye bölünerek, bunlardan Çi-çi Han taraftarlarının Çin esaretinde kalmak yerine, özgürlük tutkusuyla batıya İdil boylarına doğru göç etmeye başlamasıyla ivme kazanmış ve bunu takiben yaklaşık 150-200 yıllık süreçte, yine aynı sebepten dolayı geride kalan Hun boylarından bir kısmının da bölgeye göç ederek bu kütleye katılmasıyla gerçekleşmiştir (Ögel, 1988 : 228-229). Dolayısıyla M.Ö. 8. yüzyıldan M.Ö. 2. yüzyıla kadar İskit hâkimiyetinde kalan Karadeniz'in güneyindeki bozkır sahasında M.S. 4. yüzyılın sonu, M.S. 5. yüzyılın başlarında ise güçlü bir Hun varlığından söz edilebilir. Öyle anlaşılıyor ki, Hun boylarının İdil Nehri sahasına yaklaşık iki yüzyıl devam eden göç hareketi, Orta Asya'nın doğu bozkırlarından batı bozkırlarına doğru yüzyıllarca devam eden nüfus hareketliliğini daha da arttırmış ve Avrupa Hunları gibi engel olunması güç, dinamik bir nüfus potansiyeline sahip siyasi gücün ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu dinamik nüfus yoğunluğuna bağlı olarak, Hun siyasi gücünün batıya doğru kaymaya başlaması neticesinde, Hun hâkimiyet sahası Doğu Avrupa'dan Tuna

³ Bu hareketlilik, 350'lerde Altaylar Bölgesi'nden batıya doğru gerçekleşen büyük bir göç hareketidir. Orta Asya'da Hunlardan sonra güç kazanan Sienpilerin yerine kurulan büyük Juan-juan Devleti'nde Uar ve Hun adıyla anılan topluluklar, 350'lerde bilinmeyen bir sebeple bu devletten ayrılmak suretiyle Güney Kazakistan bozkırlarına ulaşarak, buradaki eski Hun topluluklarını (Avrupa Hunları) İdil'e (Volga) doğru sürdükten sonra güneye yönelerek Afganistan'ın Toharistan Bölgesi'ne ulaşmışlardır (Kafesoğlu, 1997: 86).

Nehri boylarına ve buradan Karpatların ötesine geçerek Macaristan’a kadar genişlemiştir. Hunların Doğu Avrupa topraklarında ilerlemeleri esnasında, onlardan kaçan Got toplulukları tarafından başlatılan ve Kavimler Göçü adıyla anılan göç hareketliliğinin etkileri ise İspanya’ya kadar ulaşmış ve bu göç hareketliliği Avrupa’nın etnik yapısında büyük değişiklikler meydana (Kafesoğlu, 1997: 72 ; Maenchen-Helfen, 1973 : 470) getirmiştir.

Merkezi Orta Asya’dan Doğu Avrupa bozkır sahasına ve buradan Avrupa içlerine doğru uc açan diğer birtakım yoğun nüfus hareketine ise Çu-Talas Havzası’ndan İdil boylarına uzanan sahada ortaya çıkan siyasi çekişmeler neden olmuştur. Bu hareketin neticesinde 9-12. yüzyıllar arasında Peçenek, Uz (Oğuz) ve Kuman hâkimiyet sahası, Çu Talas Havzası’ndan Doğu Avrupa’ya doğru kaymış ve böylece Türk hâkimiyet sahası Karadeniz’in kuzeyindeki bozkırları aşarak Tuna Havzası’na ve Balkanlara ulaşmıştır. Bu hareketliliğe katılan boylar; Slavlar, Macarlar ve Ruslar başta olmak üzere birçok millet ile ilişki içerisine girmiş, ayrıca Akdes Nimet Kurat’ın ifade ettiği üzere Karadeniz’in kuzeyinde kalan bozkır sahası birbiri ardından gelen Türk topluluklarının yurdu olmuş ve İdil boyu ile Tuna Nehri arasındaki bu bölge Rusların bir güç olarak ortaya çıktığı 18. yüzyıl sonuna kadar Türk siyasi hâkimiyet sahası içerisinde kalmıştır. Siyasi ilişki ve mücadelelerle birlikte Karadeniz’in kuzeyi boyunca uzanan bozkır koridoru üzerinde gerçekleşen ticari faaliyetlerin de bu geniş saha içerisinde, atlı göçebelere farklı milletlerle temas kurmada önemli fırsatlar sunduğu söylenebilir. Hülasa iktisadi olanaksızlıklar ve siyasi çekişmeler nedeniyle Avrupa içlerine yönelen fütuhât hareketlerinin en erken dönemlerden itibaren ortaya çıkmasında, özgürlüğe tutku ve yeni vatan bulma gayretleri önemli bir rol oynamıştır.

Türkbozkırtopluluklarınınfarklıcoğrafyalarayayılmafaaliyetlerinin bir diğer şekli ise kalabalık boylara mensup bazı grupların, ailelerin ya da sağlam fiziki yapıya sahip gençlerin yabancı devletlerin askeri kıtalarında görev almaları sonucu gerçekleşmiştir. Bozkır iklim ve coğrafyasının sunduğu zorlu yaşam şartları içerisinde disiplinli bir biçimde yetişen bozkır insanının, bu zorlu coğrafi şartların bir gereği olarak savaşçı ve mücadeleci bir ruh yapısına sahip olmalarıyla birlikte haksever, iyi ve adil bir karaktere sahip olmaları da bu duruma zemin hazırlamıştır. Bu özellikleriyle, hizmet ettikleri devletler içerisinde zaman zaman başarılar elde ederek askeri ve siyasi yaşama hâkim olmuşlardır. Mısır’da hüküm süren Memlûklerde görüldüğü üzere, bazen devlet dahi kurmuşlardır (Çandarlıoğlu, 2003 : 13-14).

Hâkimiyet kurmak amacıyla yapılan göç hareketleri, aynı zamanda çeşitli coğrafyalarda Maniheizm, Budizm ve Hristiyanlık gibi dinlerle temas kurma sonucunu doğurmuştur. Bu bakımdan ele alınacak olursa; Tuna Bulgarlarının Tuna’nın güneyine inmeleriyle,

onların Slav kitlelerine karışmak suretiyle Hristiyanlaşmaları ve günümüzdeki Bulgar milletinin ortaya çıkışı arasında güçlü bir bağ bulunmaktadır. Bundan daha erken tarihi süreçte ise Slavların; Balkanlar ve Bohemya'ya yerleşmelerinin, ilk siyasi teşkilatlarını kurmalarının ve hatta etnik yapılarının şekillenmesinin, Karadeniz'in kuzey bozkırlarını takiben Tuna'nın güneyine inme başarısı gösteren Avarların himayesinde⁴ olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, yine bilindiği üzere, doğudan gelen Peçenek göçünün neden olduğu baskılara karşı koyamayan Macarlar da batıya, Etelközü adı verdikleri yurtlarına doğru kaymışlardır. Takip eden süreçte bu hareketlilik Avrupa içlerine yönelerek, bir anlamda Macarların günümüzdeki yurtlarına, yani Macar Ovasına yerleşmelerine ve 10. yüzyılın sonlarına doğru Hristiyanlaşmalarına neden olan bir sonuç doğurmuştur. Diğer taraftan 10. yüzyılda Peçenekler ve onların ardından bölgeye ulaşan Kumanlara ait kalabalık zümrelerin Macaristan'a ulaşarak bu topraklara yerleştikleri (Yücel, 2018 : 464-466 ; Kurat, 2019 : 74-75, 85), ücretli askeri kıtalar oluşturarak Macar ordusuna destek verdikleri ve zaman içerisinde yerleşik Macar kültürü içerisinde kültürel karakterlerini kaybettikleri bilinmektedir.

Diğer taraftan Anadolu coğrafyasında ise; Selçuklulardan itibaren Hristiyan ve Müslüman halk arasında, askeri mücadelelerin sürdürüldüğü Türk-Bizans sınırları üzerinde yaşadıkları halde, derin bir husumetin meydana gelmediği müşahade edilmektedir. Nitekim, öteden beri konargöçer yaşam kültürü içerisinde maddi ve manevî unsurlar arasında diğer milletlere göre daha fazla denge kurabilen Türkler, bu sayede geniş coğrafyalara hükmetmiş, yaşadıkları bölgelerde milli, dini ve insani duygulara bağlı kalarak, siyasi anlamda bunların ahengi üzerine kurulan bir cihan hâkimiyeti mefkûresine inanmıştır. Buna karşın, Bizans'ın siyasi kültür anlayışı ise, maddi ve manevî cephe arasında bir denge kuramamış olan Roma devlet anlayışının bir devamı olup; yabancı kavim, din ve mezhep mensuplarına zulüm yapmakla, ayrıca toprak aristokrasisini genişletmekle ve sefil halk kitleleri yaratmakla meşhurdur. Öyle ki 12.

⁴ Avar hakanlığının özellikle Slav kavimleri üzerinde büyük etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. 4. yüzyıla kadar Gotların, daha sonra ise Hunların hâkimiyetine giren Slav topluluklarının tarihi, bir anlamda "Türk tarihinin bir parçası" haline gelmiştir. Kalabalık tarım faaliyetlerinde mahir olan Slav kabileleri Avarların ihtiyaç duyduğu toprak mahsûllerini elde etmek için ve sınırları korumak amacıyla çeşitli Slav kabileleri bugünkü Çekoslovakya'ya, Elbe Nehri boyuna, Dalmaçya kıyılarında ve Balkanlara yerleştirilmiştir. 750'lerde Avarlar tarafından "Avar" olarak adlandırılan Slavlardan bahsedilmekte, aynı tarihlerde Hırvatları Adriyatik sahiline götüren başbuğların adları ise şu şekilde sıralanmaktadır: Ktilük, Lobel (Alp-el?), Kösenç (Koşuncu), Buga, Tugay. Pannonia ve Moravya Slavlarının başında Slavlaşmış Avar beylerinin bulunduğu ifade edilmektedir. Germen kabilelerinin Çek yurtlarından ayrılmasının, savaş kabiliyetleri zayıf olan Slavlar tarafından değil, Avar başbuğlarının baskısı sonucu gerçekleştiği söylenebilir. Bu düşüncüyü Doğu Almanya'da ortaya çıkarılan Avar sanatı ile ilgili eserler güçlendirmektedir. Esasen, eskiden ormanlardan dışarı çıkmaya cesaret edemeyen Slavların Avarlar sayesinde savaş kabiliyetlerinin arttığı ve böylece altın ve gümüş gibi madenlere ve at sürülerine sahip olan Slavların göçleri sonucu Orta ve Doğu Avrupa'nın etnik yapısının Avar hakanlığı tarafından çizildiği anlaşılmaktadır (Mangaltepe, 2018 : 220 ; Kafesoğlu, 1997 : 165-166).

yüzyılın ilk yarısındaki Bizans kaynakları, bu dönemde bir sınır bölgesi olan Beyşehir Gölü üzerinde bulunan adacıklarda oturan Rumların, Türklerle sıkı münasebetleri sebebiyle Türk kültürüne ısındıklarını, hatta onlarla dostane münasebetlere girişerek Bizans imparatorunun emirlerine ehemmiyet vermediklerini aktarmaktadır. Bu münasebetin mahiyeti uçlardaki Müslüman-Hristiyan halkın ilişkilerinin mahiyeti hakkında açık ipuçları vermektedir (Turan, 2015 : 26, 232 ; Köprülü, 1991 : 79). Uclar, Selçuklu devletinin batıya sürdüğü konargöçerlerle Moğol istilasından ve baskısından kaçan unsurların toplandığı ve yeni bir yaşam alanı olarak görülen (sınır) serhat bölgeleriydi. Orta Anadolu yaylası ile kıyı ovaları arasında, yaylacılığa elverişli olan bu dağlık sahalarda nüfusun büyük bir kısmını yarı göçebe Türkmenler teşkil etmekteydi. Uc beyliklerinde henüz kalıplaşmamış olan bir hayat tarzını ifade eden “uc kültürü”, onları iç bölgelerde yaşayanlarla belirgin bir biçimde ayırmaktadır. Uc kültüründe İslami gaza hâkimdir. Gaza, dârül harbe karşı itaat ettirinceye kadar, sürekli akınlar gerçekleştirme anlamına gelmektedir. Bu akınlarda, ele geçirilen mallar ganimet olarak alınmaktaydı (İnalçık, 2017 : 50, 54).

Burada; “niyyet-i gaza” olan gazilerin uçlarda temas kurdukları gayri müslim halka “emn ü eman-ıla” muamele ettiklerini, yani can ve mal güvenliklerini sağladıklarını ve yine “emn ü eman-ıla” onların buldukları yerlerde ve şehirlerde hayatlarını sürdürmelerine izin verdiklerini ifade etmek gerekmektedir. Âşık Paşazade’nin ifadeleriyle mücadele edilen bölgelerde, henüz devletler arasında siyasi bir antlaşma akdedilmeden önce, ele geçirilen insanlara “emn ü eman-ıla” ifadesinin bir karşılığı olarak “ahd ü emana” riayet edilerek mal ve can güvencesi sağlanması, ele geçirilen bölgelerdeki halkı yönetime ısındırmakta ve bu durum gerçekleştirilen fütuhatin kalıcı sonuçlar doğurmasına sebep olmaktadır. Nitekim “emin olmak, güvenmek” anlamındaki Arapça “emn” kökünden türemiş bir isim olan emân; güven, güvence ve güvenlik anlamına gelmektedir. Hukuki bir terim olarak ise İslâm ülkesine (dârülslâm) dâhil olmak veya İslâm ordusuna teslim olmak isteyen yabancı gayri müslime (harbî) can ve mal güvencesi vermeyi ifade etmektedir. Osmanlı Devleti’nde “eman verme” anlayışı, esas itibarıyla İslami telakkiye dayanmakla birlikte Osmanlıların birçok farklı millet ve devletle olan çeşitli münasebetler içerisine girmesiyle, bu anlayışın daha geniş bir mahiyet ve uygulama alanı kazandığı görülmektedir. Ayrıca Osmanlı Devleti’nin kuruluş ve yükseliş dönemlerinde, 17-18. yüzyıllarda Batı’nın Osmanlı karşısında güç kazandığı dönemde ve 19. yüzyılda diplomaside müteakabiliyetin benimsendiği dönemdeki “eman” uygulamaları farklılıklar arz etmektedir. Nitekim “eman” anlayışının, dönemin şartlarına uygun olarak bir ülkenin uygulamaya koyduğu dış siyaseti ve gücüyle ilgili bir kavram olarak gelişim gösterdiği görülmektedir (Âşık Paşazade, 2003: 36, 332, 349 ; Bozkurt, 1995 : 75 ; İpşirli, 1995 : 77-78). Örneğin Fatih Sultan Mehmed’in Bosna Hersek’i fethinden sonra, ülkedeki

Fransiskan rahiplere özgürlük bahsettiği yükselme dönemine ait Ahidnamenin verildiği günün yıl dönümü, bu düşünceye sahip rahipler tarafından, her yıl hâlâ kutlanmaya devam etmektedir.

Selçuklu Devleti'nin dağılma döneminde uclar, sadece yarı göçebe Türk boylarına ait yaylak ve kışlak arazilerinden oluşmamaktaydı. Ayrıca her boyun kendine ait yaylak ve kışlakları bulunmakla birlikte, uclarda birçok köy, küçük kasaba ve önemli yerlerde küçük müstahkem mevkiiler de bulunmaktaydı. Bunlar dışında sınırlara yakın bölgelerde kalabalık nüfusa sahip olmayan bazı şehir yerleşimleri de bulunmaktaydı. Bizans'tan alınan bu korunaklı şehirler, uc beylikleri tarafından merkez olarak kullanılmıştır. Uc sahasında, Müslüman ve Hristiyan köyleri olduğu gibi, şehirlerde Müslüman ve Hristiyanlar karışık olarak birlikte de yaşamaktaydılar. Yine sınırın Bizans tarafında da, önceden ele geçirilen daha sonra ise kaybedilen topraklarda, Müslüman Türklere rastlanmaktaydı. Bizans topraklarında öteden beri süregelen güvenlik sorunundan ve ağır vergilerden mustarib olan Bizans'a tabi halk, bu imparatorluğa tabi olmaktan ise, mükellef oldukları makul bir vergi karşılığında mal ve can emniyetlerini temin eden Türk beyliklerinin idaresine girmeyi tercih ediyordu. Anlaşılan o ki uc beyliklerinin, zamanla ganimet amaçlı çapulularla yaşayan aşiretler halinden çıkarak tebaalarının menfaatlerini koruyan siyasi teşekküller halinde inkişaf etmeye başlamalarıyla, onlar, Bizans'a tabi halkın tercihine mazhar olmuşlardır. Bizans'ın taht kavgaları etrafında dönen siyasi ve idari kargaşa nedeniyle ortaya çıkan askeri zaafı nedeniyle yardım istediği Katalanlar gibi ücretli grupların halka yaptıkları zulüm, ayrıca Latinlik ve Katoliklik düşmanlığı, Türk sınır boylarını batıya doğru hızla genişleten önemli amillerdendir. Uclar ilerledikçe, uç bölgelerde şehir ve köy hayatı inkişaf etmekte, nüfus artmakta ve bu durum iktisadi faaliyetlerin yoğunlaşmasına zemin hazırlamaktaydı. Ayrıca İran, Mısır ve Kırım gibi İslam merkezlerinden gelen medreselilerle birlikte Orta ve Doğu Anadolu'dan gelen Selçuklu ve İlhanlı bürokrasisine mensup devlet adamları, bu uc beyliklerinde yönetim ve kültür müesseselerinin vücuda gelmesinde rol oynamışlardır (Köprülü, 1991 : 77-78).

Anadolu Selçuklularla başlayan Türk fütuhatı o kadar sağlam kök salmıştır ki, Osmanlı kuvvetleri Bursa ve İznik'i ele geçirdiklerinde, buralara üç nesil önce yerleşen çok sayıda Müslümanla karşılaşmışlardır (Gibbons, 1916 : 15). 15. yüzyıl ortalarında Batı Anadolu ve Balkanlardaki nüfusun yüzde 80-90 oranında büyük bir çoğunluğunun Müslüman Türklere olduğu bilinmektedir. Osmanlı Devleti balkanlarda tutunabilmek için konargöçerlerin kitlesel göç hareketlerini desteklemiştir. Selçuklular tarafından da kullanılan ve Surgun adı verilen bu eski nüfus kaydırma yöntemi Osmanlı yönetimi tarafından da önemli ölçüde kullanılmıştır. Balkanlarda yörük adı verilen bu Türk konargöçer gruplar, özellikle fütuhat yolları üzerinde ve uclarda, keşif kolu görevini icra etmişlerdir. Diğer taraftan 15. yüzyılda Trakya ve Batı Anadolu'dan çiftçi halkın büyük ölçüde nüfus hareketliliğine dâhil

olduğu ve yüzlerce koyun çiftliği kurulduğu anlaşılmaktadır. Göç eden Müslüman Türklerin genellikle Hristiyan köylülerle karışmayarak ayrı köyler kurdukları görülmektedir. Ahalisi Hristiyanlarla karışık olan ve eski adını kullanmayan köylerin çoğunluğu ise İslamiyet’e giren Bizans döneminden kalan köylere aittir. Balkanlardaki Osmanlı fütuhâtı sosyal bakımdan değerlendirildiğinde ise, Osmanlı yönetimine giren Bizans köylüsü herhangi bir hak kaybına uğramamıştır. Çünkü Osmanlı yönetim anlayışı, köklü devlet geleneği sayesinde yerel feodallere karşı sert, ancak köylü sınıfına karşı koruyucu bir siyaset ortaya koymuştur (İnalçık, 2017 : 57-58).

4. Yönetim Anlayışının Uc Açma Faaliyetlerine Etkisi

Orta Asya; Çin, Hint, İran, Roma ve Bizans gibi dünyanın en eski kültürleriyle çevrelenmiş bir bölge konumundadır. Bu bölge merkez olmak üzere, geniş bozkır sahasından komşu coğrafyalara ve bu coğrafyaların ötesine geçen savaştı yeteneklere sahip Türk bozkır toplulukları, hâkimiyet kurdukları sahalarda sınır boylarında adı geçen milletlerle sürekli bir biçimde etkileşim içerisinde olmuşlardır (Duralı, 2002 : 342). Komşu devletlerle siyasi ve askeri mücadeleler dışında, Çin ve Bizans gibi çeşitli milletlerle sınırların uc bölgelerinde kurulan serbest ticaret pazarları aracılığıyla ticari ilişkiler de kuran Türk devletlerinde ticari faaliyetlerin canlı kalabilmesi için, ülke sınırları içerisinde de ticari münasebetler sürdürülmüştür. Bununla birlikte, gerektiğinde sadece sahip oldukları hayvan sürülerinden elde ettikleri ürünlerle yaşamlarını idame ettirmeyi bilen Türk devletlerinde ülke içerisindeki pazar ekonomisine yönelik olarak uygulanan üretim anlayışının çok gelişmiş olduğu söylenemez. Ancak Orta Asya coğrafyasında düğümlenen İpek Yolu’nun, Uzak Doğu’dan Ön Asya’ya ve buradan Akdeniz’e kadar uzanan oldukça geniş bir sahayı birbirine bağlayan bir köprü olması, hiç şüphe yok ki iç piyasayı canlandırmıştır (İlgen, 2005 : 835). Öte yandan özellikle İskitler, Göktürkler ve Hazarlarda görüldüğü üzere, Türk devletlerinin hâkimiyeti altında güvenlik ortamı tesis edilen ve Çin, Orta Asya, Doğu Avrupa, Hindistan ve Anadolu gibi birçok bölgeyi iktisadi anlamda birbirine bağlayan ticari yol ağları, aynı zamanda bu bölgeleri kültürel yönden de birbirine bağlanmıştır. Böylece geniş coğrafyaları birbirine bağlayan kervan yolu güzergâhlarında gerçekleşen ticari faaliyetlere imkân veren bir barış ortamı tesis edilmiş, ayrıca bu devletlerin hamiliğinde gerçekleşen ve Pax Turcica (Türk Barışı) adıyla da anılan bu barış ortamıyla; siyasi çatışmaların ve buna neden olan sorunların ortadan kalkması, çevre kültürlerle ilişki kurmayı sürekli olarak teşvik etmiştir (Eroğlu, 2017a : 91).

Mücadeleyi kaybeden bozkır topluluğunun, özgürlük tutkusundan dolayı kendisine yeni topraklar aramasının, Türklerin geniş sahalara yayılmasında önemli etkenlerden birisi olduğundan yukarıda bahsetmiştik. Bu anlamda, Demir Çağı’nda ortaya çıkan

siyasi gelişmelerle birlikte şiddetli kuraklığın etkisiyle girilen mücadelelerin ortaya çıkardığı siyasi karışıklık sonucunda, Orta Asya'da bozkır toplulukları arasında sürekli bir hareketlilik yaşanmıştır. Yukarıda da değindiğimiz üzere, bu hareketliliğin en erken (M. Ö. 8. yüzyıl) örneklerinden birinde; Massagetlerin İskitleri, İskitlerin ise Kimmerleri yerinden oynatması neticesinde önce Terek boyunca uzanan Daryal Geçidi'ni kullanan Kimmerlerin, takip eden süreçte ise onları takip eden bir kısım İskit topluluğunun Derbent-Demirkapı Geçidi'ni kullanarak Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya girerek önce Doğu Anadolu'ya, daha sonra ise Orta Anadolu'ya girdikleri ve buradan Batı Anadolu'ya yöneldikleri görülmektedir (Eroğlu, 2016a : 37). Diğer yandan Çin baskısı nedeniyle yaklaşık iki yüzyıllık bir tarihi süreç içerisinde gerçekleşen göç hareketleriyle, İdil sahasında yüksek bir nüfus potansiyeline ulaşmak suretiyle Doğu Avrupa bozkırları üzerinden Avrupa kapılarını zorlayan Avrupa Hunları'nın, aynı zamanda 4. yüzyılın son çeyreğinde Erzurum üzerinden Anadolu'ya girerek, güneyde Suriye'ye uzanan önemli bir geçiş güzergâhı olan Kayseri-Malatya hattına kadar ilerleyişleri (Ahmetbeyoğlu, 2018 : 130), onların yeni bir yurt arayışında olduklarını ve bu hareketin bir keşif faaliyeti olduğunu göstermektedir. Anadolu coğrafyasına yönelik bu faaliyet, keşif faaliyetlerinin uc açmada önemli bir role sahip olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Bilindiği üzere Kırım'da; Grek ticaret kolonilerinin Karadeniz'in kuzeyi ile Yunan ana karası arasında yürüttüğü ticari faaliyetleri himaye eden İskitler, aynı zamanda bölgedeki Slavları hâkimiyet altına alarak, Slavların da dâhil olduğu bir hâkimiyet anlayışı geliştirmişlerdir. Ayrıca Hunların Orta Avrupa'ya uzanan fütuhatı da tıpkı İskitler gibi, sadece bölgede sonradan kurulacak Türk devletlerine ve bölgeye sonradan gelecek olan bozkır topluluklarına kültürel anlamda bir zemin hazırlamakla kalmamış, aynı zamanda Orta Asya'da toprak yetersizliği, kıtlık veya siyasi sebeplerle sıkıntıya düşen ve bu müşkül durumdan kurtulmak ve özgürce yaşamak için yeni yurtlar arayan Türk topluluklarına ve boylarına öncülük etmiştir. Hunlar aynı zamanda, İskitlerden sonra Doğu Avrupa ve Kafkaslara kök salmaya başlayan Gotlar ve Alanlar gibi bazı toplulukları ileriye itmek, dağıtmak veya kendi içerisinde eritmek suretiyle sonraki dönemlerde vuku bulan Türk göçlerinin gerçekleşmesine zemin hazırlamıştır (Kafesoğlu, 1997 : 83-84). Ayrıca Hunlarda görüldüğü üzere, Doğu ve Orta Avrupa'da sınırların uc kesimlerinde temas kurulan milletlerle, ticari faaliyetlerle birlikte kültürel anlamda etkileşim içerisine girilmiştir. Bu bağlamda sınır boylarında, Atilla döneminde görüldüğü üzere, güvenliği sağlanmış serbest ticaret alanları (Eroğlu, 2017c : 22) oluşturulmuştur. Bu amaçla Doğu Roma ile yapılan antlaşmayla, her iki devletin Tuna Nehri boyunca uzanan sınırlarında bulunan Doğu Roma kasabalarında serbest ticaret pazarları kurulmuştur. Bunların en önemlilerinden biri Viminacium Pazarı olmuştur. Mlava Nehri'nin Tuna Nehri'ne karıştığı

yerde konumlanmış bir bölge olan Viminacium, Erken Demir Çağı'ndan (Kapuran vd., 2019 : 164) Roma dönemine kadar askeri açıdan olduğu kadar ticari açıdan da Tuna havzası için stratejik öneme haiz bir yerleşim yeri olmuştur. Hiç şüphesiz Atilla'nın bu bölgede serbest ticaret alanı oluşturma politikasının amacı, yerleşikler ve atlı göçebeler arasında ihtiyaç temelli ticari ilişkilerin sürdürülmesini sağlayacak güvenli bir ortamın oluşturulmasıdır. Burada, bu hamlenin her iki kültüre ait insan unsurlarının sınır boylarında dostane ilişkiler geliştirmesine yardımcı olup olmadığı sorusu akla gelmektedir. Bu anlamda, bölgede son yıllarda ele geçen arkeolojik ve antropolojik çalışmalarda, bu soruya cevap olabilecek bazı sonuçlara ulaşılmıştır.

Arkeolojik ve antropolojik verilerin ortaya koyduğu üzere, Hun İmparatoru Atilla'nın teşebbüsüyle Doğu Roma'nın sınır bölgelerindeki kasabalarda oluşturulan serbest ticaret alanları, savaş ve istikrarsızlık dönemlerinde konargöçer grupların yerleşik halk ile güvenlik içerisinde ticaret yapmalarını ve ihtiyaçlarını karşılamalarını mümkün kılmıştır. Ayrıca zaman içerisinde, kültürel etkileşimin doğal bir sonucu olarak konargöçerlerin birçoğunun, ya bizzat tarım faaliyetlerine katıldıkları ya da tarımla uğraşan nüfusla, ticari anlamda bir ilişki içerisine girdikleri anlaşılmaktadır. Nitekim Hunlar ile yerleşik Doğu Roma halkı arasında sosyal ve ticari etkileşimin boyutlarını ortaya koymak amacıyla, Tuna Nehri kıyısındaki Pannonia Bölgesi'nde gerçekleştirilen arkeolojik ve antropolojik çalışmalar, konargöçer Hunlar ile Romalıların birbirlerinin yaşam tarzından etkilendiği sonucunu ortaya koymuştur. Bu etkiyi ortaya koymak için yapılan çalışmalarda; 5. yüzyıla ait mezarlarda ortaya çıkarılan insan kemikleri ve dişleri üzerinde bulunan organik kalıntılar üzerinde yapılan analizlerin sonuçları karşılaştırılmıştır. Bu bağlamda Pannonia'nın doğuya açılan kısımlarında iki bölge, Tuna'nın kıyısında iki bölge ve Tisza kıyısında bir bölge olmak üzere toplam beş bölge üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Buralarda ele geçen mezar eşyaları, Hun hâkimiyet sahası içerisinde bulunan Dinyeper ve Kırım çevresindeki bölgeyle ilişkilendirilmiştir. Burada şunu belirtmek gerekir ki Karpat Havzası'nın çevresi bozkır, orman ve tarım arazisinden oluşan bir mozaikti. Bu durum, bölge sakinlerinin hem tarım hem de ihtiyaçlarını karşılayacak ölçüde hayvancılık yapmalarına imkân vermekteydi. Ayrıca Pannonia'nın uzantısı konumunda olan Büyük Macar Ovası'ndaki Szolnok'taki⁵ arazinin, ekolojik bakımdan çok sayıda hayvan beslemeyi mümkün kılan toprak yapısına sahip olması, her iki bölge arasındaki konargöçer ve yerleşik kültür arasında ekonomik ve kültürel etkileşime zemin hazırlamıştır. Homojen bir biçimde dağılım gösteren buluntular ele alındığında, M. S. 5. yüzyılda atlı göçebe Hun nüfusunun Doğu ve Orta Avrupa'ya akınlarının, muazzam bir siyasi hareketliliğe neden olmasıyla birlikte, Karpat Havzası'ndaki yerleşik nüfusun geçim alışkanlıklarında da belirgin bir biçimde değişikliğe yol açtığı görülmektedir. Öyle anlaşılıyor ki konargöçer gruplar,

5 Tisza Nehri'nin kıyısındaki konumuyla birlikte, Büyük Macar Ovası'nın doğuya açılan uzantısı olması da buranın önemli bir kültürel ve ekonomik kavşak konumunda olmasını sağlamıştır.

küçük hayvan sürülerini beslemenin yanında tarım faaliyetlerine de katılırken, yerleşik Romalılar ise hayvancılığa dayalı beslenme biçiminden etkilenerek, hayvancılık temelli ekonomik faaliyetlerle bütünleşmişlerdir (Hakenbeck vd., 2017 : 1,4-5,8-9,18-19).

Diğer taraftan çeşitli coğrafyaları birbirine bağlayan ticari sahaların birleşmesinde, Göktürklerin diploması dilini iyi bir biçimde kullandığı görülmektedir. Uluslararası ticaret yollarının açık tutulmasını ve bu yolların güvenliğinin sağlanmasını temin edecek askeri bir güce sahip olan Göktürkler, Buhara ve Semerkant gibi şehirleri kendilerine merkez olarak seçen Soğdlar ile uluslararası ticaretin işleyişi ilgili hususlarda işbirliği yapmıştır. Bu amaçla Göktürkler, Sasanilerle anlaşmazlık çıkınca Soğdlu tüccarların Sasanilere ham pamuk, Bizans'a ise ham ipek satabilmesinin önünü açabilmek için Bizans'a elçiler göndermiştir. Bu amaçla 568'de İstemi Yabgu, Soğdlu elçi Maniah'ın başında olduğu bir elçilik heyetini, ipek böcekçiliğine yönelik ticari ağın genişletilmesine yönelik görüşmeler yapmak için İstanbul'a göndermiştir. Sasanilere karşı askeri, siyasi ve ekonomik birlikteliği sağlamak amacıyla yapılan bu diplomatik girişim, İpek Yolu hâkimiyetinin büyük ölçüde (Sebeos, 1999: 184-185) Göktürklerin eline geçmesini sağlamıştır (Findley, 2012: 63 ; Ahmetbeyoğlu, 2009 : 14-15 ; Brosius, 2006 :154) .

Göktürklerde ideal bir biçimde görüldüğü üzere; Türk bozkır siyasi tefekkür anlayışında, yeryüzünde tek bir devletin var olduğu düşünülmeyle birlikte Gök-Tanrı'yı hâkimiyetin kaynağı ve sahibi bilen Türklerin zihnindeki iktidar anlayışında, Tanrı makamının gökten aşağıya doğru intikal ettiği gibi, devlet içindeki mevkiller de yukarıdan aşağı sıralanmış ve sağa, sola doğru yayılmıştır. Bu anlamda Eski Türk inancında Güneş'in gökyüzündeki hareketine verilen özel anlama izafeten, siyasi hâkimiyet genel olarak sağ-sol ya da doğu-batı istikametlerine doğru genişlemiştir. Bu anlamda Güneş'in doğduğu yönün, yani doğunun hiyerarşik olarak batıdan üstün olduğu ve bu nedenle kutsal sayıldığına dair çeşitli gelenekler de ortaya çıkmıştır. Örneğin hükümdar otağının doğuya açılması ve hakanların tahta doğuya dönük bir biçimde oturmaları gibi gelenekler, Güneş'in gökyüzündeki seyrine izafeten ortaya çıkmıştır (Kafesoğlu, 1997 : 252). Göktürk yönetim anlayışında İstemi Kağan, batı kanadı yabgusu olarak, Göktürk Devleti'nin sınırlarını savaş ve barış gibi faaliyetlere karar vermek suretiyle oldukça genişletmiş, ancak bunu doğudaki Göktürk kağanı Mukan adına (Gumilëv, 2011: 80) yapmıştır. Göktürklerde, devlete bağlı Tarduşlar gibi büyük Türk boyları üzerine kağanın küçük kardeşi veya büyük oğlu, Şad unvanıyla, yani komutan olarak verilmekteydi. Örneğin 14 yaşında Göktürk Devleti'nin sağ kanat Şad'ı olarak sınırların batıdaki uc bölgelerine seferler düzenleyen ve daha sonra Bilge Kağan unvanıyla tahta çıkan tegin, devletin batı bölgesini yönetmiş ve amcası Kapgan Kağan tarafından Tarduşlar üzerine Şad olarak atanmıştır. Batı bölgesi; Yümen Guan'dan (Yeşim Kapısı) başlayarak, Kao-ch'ang'ın (Turfan havalisi) batı bölgelerinden

kuzeyde Altay ve Khangai dağlarına kadar uzanmaktaydı (Togan vd., 2017: 254). Ögel'e göre bir Göktürk Şad'ı ve Yabgusu'nun tayin edilmesi yoluyla, hâkimiyet altına alınan boylar hem onurlanmış hem de kontrol altında tutulmuş olmaktadır. Bu şadlar ve yabguların, kağanın büyük akınlarına katıldıklarına bakılırsa, savaşlar esnasında başlarında buldukları boylardan asker getirdikleri de anlaşılmaktadır.

Göktürkler döneminde boyların başına, Anadolu'daki uc beyleri gibi kağan tarafından tayin edilen Yabgu ve Şad gibi büyük komutanların yanında, daha küçük toplulukların başında İlteber (Elteber) ve Erkin gibi daha sınırlı yetkileri olan komutanlar veya Göktürk memurları da tayin edilmiştir. Bu unvanların yanında Elteber Şad gibi iki unvanın yan yana gelerek birlikte kullanıldığı unvanlar da görülmektedir. Birinci unvanın hiyerarşide daha küçük bir mevkiyi ifade ettiği düşünüldüğünde, aynı kişinin farklı iki görevi birlikte yürütmüş olabileceği akla gelmektedir. Bu topluluklardan bazılarının beyleri ise kendi içlerinden çıkmaktaydı. Buna örnek olarak On-Ok Türk topluluklarının başında bulunan beyler gösterilebilir. Yine Kapgan Kağan'ın, oğlu P'o-chü'yü iki Şad'ın üstünde olacak şekilde “kiçig kağan” olarak atamasından sonra, ona verdiği yeni unvan olan t'o-bsi unvanı Çince'de “batıyı açan” anlamına gelmektedir. Burada görüldüğü üzere, Türkçe bir unvan Çince'deki karşılığıyla verilmiştir. Burada şunu da ifade etmek gerekir ki, t'o-bsi kağan ifadesi Çince'den Türkçe'ye ise uc kağanı olarak çevrilmiştir (Ögel, 2016 : 271-272 ; Togan, 2017 : 256-257).

Öyle anlaşılıyor ki Türk bozkır devletlerinin uc sınır bölgelerinde, yani sınır boylarında büyük ve güçlü nüfus kütlelerinin zaman zaman görülmüş olması, atlı göçebe Türk boylarının sürekli olarak hareket halinde olmasından kaynaklanmaktadır. Bir askerlik düzeni içerisinde yaşamlarını sürdüren atlı boylar, kendileri için elverişli olan her coğrafyayı yurt tutma çabası içerisinde olmuş ve bundan dolayı kendilerine herhangi bir zarar geleceğinden çekinmemişlerdir. Bu anlamda Batı Türkistan'ın sınır boylarında bulunan veya güney bölgelere inen boyların başında birer Göktürk hanedan üyesi bulunmuş, başlarında bir hanedan üyesi bulunmayan Türk boyları ise meşru bir siyasi yapı olarak görülmemiştir. Göktürk Devleti'nin Çin sınırında ise uc beyleri ile uc boylarına görev verilmemiştir. Bunun yerine Çin sınırında askeri garnizonlar inşa edilmek suretiyle, bunların başına hanedan üyelerinden tecrübeli komutanlar, Şadlar (Sübaşılar) tayin edilmiştir. Göktürk Devleti yıkıldıktan sonra Çin, bu boylara davul ve tuğ göndererek bu toplulukların bağımsızlıklarını Göktürk geleneğine uygun bir biçimde tanımış, Göktürk dönemindeki unvanlarını geri vermiş ve böylece onları kendilerine bağlamıştır (Ögel, 2016 : 271).

Orhun Abideleri'nde ifade edildiği üzere, merkeze bağlı olmayan Türk boyları başiboş (kazak) olarak görülmüş ve bu boylarla çetin mücadelelere girilmiştir. Özel mülkiyetin boy seviyesinde olmasının,

boy mensupları arasında güçlü bir birlik ve beraberlik duygusunun ortaya çıkmasına sebep olmasından dolayı, sağlam bir sosyal yapıya sahip olan bu küçük siyasi teşekkülleri hâkimiyetleri altına alan Türk devletleri, yerleşik medeniyetler üzerinde baskı kurmada önemli kazanımlar elde etmişlerdir. Boylar kendi boy beyinin yönetimi altında sosyal, idari ve siyasi bir teşkilâta sahipti. Bu göreve irsi olarak gelen bey; yurtların korunması, vergilerin tahsili, göçlerin zamanında yapılması, boya mensup aileler arasındaki anlaşmazlıkların çözülmesi ve güvenliğin sağlanması ile diğer boylarla münasebetlerin sürdürülmesi gibi meselelerin çözümünde söz sahibi olmuş, boy beylerinin nüfuzu ve mevkisi göçler esnasında daha da kuvvetlenmiştir. Ayrıca göçler aynı zamanda siyasi mücadele ve çatışmalara sebebiyet verdiği için dolayı, boy beylerinin teşkilâtçı ve savaşçı kabiliyetleri kuvvetlenmekteydi. Böylece boy beyleri idaresinde küçük siyasi teşekküller, yani beylik seviyesinde, bir anlamda küçük devletler ortaya çıkmaktaydı. Kağan ve yabguların idaresinde birçok boyun birleşmesi ise bir Türk bozkır devletinin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır (Turan, 2015 : 136). Güçlü bir teşkilata sahip boylar, varlıklarını kabul ettirerek, bir orun ve ülüş düzeni içerisinde yönetim hiyerarşisine dâhil olmuş, kendilerine merkezi yapı içerisinde bir yer edinebilmiştir. Orun ve ülüş düzeni; üst düzey devlet görevlisi, bey ve komutanlara görev mevkilerinin hükümdar tarafından dağıtılmasını (Eroğlu, 2017b : 596-597) ifade etmekteydi. Buna göre savaş ganimetleri bölüşülürken her boyun “orunu ve ülüşü” dikkate alınmak suretiyle payları taksim edilmekteydi.

Türk devletlerinde, bağlı boyların devletin merkezi yapısı içerisinde kendilerine bir mevki edindiğine dair, Göktürk yönetim anlayışı içerisinde bazı örnekler verilebilir. Örneğin Göktürkler döneminde isyan eden Kırgız kağanı öldürülmüş, ancak yerine yeniden Kırgızlar içerisinde yeni bir kağanın tayin edilmesinden geri durulmamıştır. Öyle anlaşılıyor ki başkaldıran boyların yöneticileri ağır bir şekilde cezalandırılmış, ancak boy halkı için “benim milletim (budunum)” demekten geri durulmamıştır. Bununla birlikte, yukarıda değinildiği üzere, Göktürk kağanı tarafından bağlı boyların başına Yabgu ve Şad gibi unvanlarla komutanlar atanmıştır. Bu atamalar, onları içeriden kontrol etmek amacıyla yapılmış olmalıdır. Ayrıca Tanrı Dağları'nın güneyi ile kuzeyindeki ticaret ve ziraat şehirlerinde, Türklerle birlikte yaşayan ve bölgenin yerlileri olan çeşitli milletlere mensup kalabalık kitlelerin başlarında da kendilerine mensup birer bey bulunmaktaydı. Bunlar belirli şartlar altında Hun ile Göktürk devletlerine bağlanmış, itibar görmüş ve Çin baskısı nedeniyle zaman zaman Göktürklerden yardım istemişlerdir. Bu bağlamda Göktürkler, İstemi Kağan'dan itibaren sürdürülen bu geleneğe uyararak, Batı Türkistan'daki Semerkand'ta oturan Soğd kralına dokunmamışlardır. Bu beylerden birisi olan Gurek, uzun bir süre burada hüküm sürmüştür. Yine Göktürkler döneminde merkeze bağlı yerel sülalelerin yönetime dâhil (Frye, 2009 : 153)

edildiğini göstermesi bakımından; Batı Göktürk kağanlığının yönetim merkezi Çaç/Şaş Bölgesi’nde Batı Göktürk Kağanı Tun Yabgu’nun (618-630), yönetimi altındaki küçük devletlerin yöneticilerine Hsieh-li-fa (Elteber) unvanını vererek, onları mali yönden kontrol etmek ve hiyerarşik yapı içerisinde konumlandırmak amacıyla birer tudun (Taşağıl, 2003: 89 ; Babayar, 2007 : 25-26) görevlendirmiş olması önemlidir. Yine 609 yılında Tardu Kağan’ın torunu, Taşkent’te vali olarak bulunmuştur. 630’da yine Toharistan’daki Kunduz şehrinde, Göktürk hanedanlığından Tardu Şad hüküm sürmüştür. 630’dan sonra ise yine bir hanedan üyesinin sorumluluğunda olan ve başlarında Kül-Erkin adlı bir beyin bulunduğu beş boy, Göktürk hâkimiyetini Belh şehrine kadar uzatmıştır (Ögel, 2016 : 270-273).

Bozkır siyasi hayatında, Türk devletlerinin kendilerine bağlı vassal devletler vasıtasıyla, geniş bir sahaya hükmetme kabiliyetlerinin arttığı örnekler de mevcuttur. Bu bağlamda Hazarlar, Göktürk Devleti’nin batıdaki uç kanadını oluşturmuştur. Göktürk hanedanı Aşina ailesinden bir başbuğun idaresi altında gerçekleşen bu vasallık ilişkisi 7. yüzyılın 2. çeyreğine kadar sürmüştür ve Hazarlar, Batı Göktürk hakanının iradesiyle Sasanilere karşı Bizans’a askeri yardımda bulunmuşlardır (Kafesoğlu, 1997 : 168). Yine bu anlamda Tuna Bulgarları da hâkimiyet altına aldıkları Slav kabilelerden büyük bir kısmını Bizans sınırına, diğer kısmını ise Avar sınırına yerleştirmişlerdir (Karatay, 2018 : 276). Böylece Hazar tehlikesinden kurtulan Bulgarlar, bölgede teşkilatlanarak yeni bir devlet kurmuşlardır.

Anadolu’da uc sınır bölgelerindeki askeri teşkilatlanmaya bakıldığında ise; Selçuklu Devleti’nin güçlü bir devlet haline geldikten sonra uc teşkilatlanması bakımından üç bölgenin önemli hale geldiği ve bu bölgelere gazilerin yerleştirildiği görülmektedir. Bunlardan birincisi; Güneyde Kilikya’da (Çukurova), Küçük Ermenistan ve Kıbrıs Krallığı’na karşı savunma hattı oluşturan ve “emaret-i melik al-sevahil” unvanlı sahil uc beylerinin yönetimindeki Alaiye ile diğer bir sınır uc şehri ve “Dârü’s-sagr” unvanıyla anılan Antalya gibi (Emecen, 1991 : 233) yerleşim yerlerinin merkez olarak seçildiği uc bölge. İkincisi; kuzeyde Rum İmparatorluğu sınırı ve Karadeniz kıyılarında bulunan kuzey ucudur. Bu uc taksimi, doğuda Simere, Samsun ve Bafra ve batı ucunda Kastamonu ve Sinop merkez olmak üzere iki kısımda ele alınabilir. Üçüncüsü ise; Kastamonu Bölgesi’nden güneyde Makri Körfezi’ne kadar uzanan sahada Bizans’a karşı direnek oluşturan, önemli merkezleri Kastamonu, Karahisar-i Devle, Kütahya ve Denizli olan batı kanadı uc teşkilatıdır (İnalçık, 2017, 49).

Uc kavramı, özellikle İlhanlı baskısı altında Anadolu’ya göç etmek zorunda kalan kalabalık Türkmen topluluklarının, Selçuklular tarafından Batı Anadolu sınırlarına yerleştirilmesiyle ortaya çıkmış ve bu durum zaman içerisinde müstakil beyliklerin ortaya çıkışına zemin hazırlayan özgün bir siyasi ve kültürel karakteri ifade eden bir anlam kazanmıştır.

Uclarda yerleşen Türkmen boyları çoğunlukla bir boy beyinin liderliği altında savaşçı birlikler olarak teşkilatlanmıştır. Başlangıçta merkeze bağlı olarak faaliyet gösterirlerken, sonraları Anadolu Selçuklu yönetiminin zayıflaması ve Anadolu'nun İlhanlı (Moğol) vesâyetine girilmesiyle daha bağımsız bir biçimde hareket etmeye başlamışlardır. Öyle ki Moğol baskısıyla Selçuklu Devleti yıkıldıktan sonra, Orta Anadolu'daki nüfus İlhanlı hakimiyeti altında ezilirken, uclarda ve önemli geçiş bölgelerine sahip dağlık alanlarda hâkimiyet, konargöçer Türkmenlerin elinde olmuş ve takip eden süreçte İlhanlı hâkimiyeti Orta Anadolu'da sona erdiğinde ise uclardaki beylikler birer güç olarak (Turan, 2009 : 298) ortaya çıkmıştır (Emecen, 2012 : 38). Bu bölgelerde arazi çeşitli büyüklükte tımarlara ayrılmış olup, az gelire sahip tımarlar İslam ananesine göre alp unvanı taşıyan uc askerlerine tahsis edilmiştir. Ayrıca bu topraklar irsi mahiyette, babadan oğula intikal ettirilmiştir. Bu bölgelerin nüfusunu; zirai yaşama geçen Türkler ile Moğol baskısı ile Orta Anadolu'dan uc sınır bölgelerine hayvan sürüleriyle birlikte gelmek suretiyle, toprak veya mera arayan Türkler ve ayrıca Türk-İslam coğrafyasının çeşitli bölgelerinden gelenler oluşturmaktaydı. Moğol baskısından kurtulmak isteyen konargöçer nüfus kitleleri ve şehirli âlim, tacir, edebiyatçı ve sanatkârların Anadolu'ya göç etmesiyle ilk Selçuklu fütuhâtı sırasında Anadolu'ya giren nüfusa yakın bir insan topluluğu Anadolu'nun sınır bölgelerine (Turan, 2015 : 234) yığılmıştır. Osmanlı hanedanının mensubu olduğu aşiret ve Kayılar da Selçukluların ilk fütuhâtını takip eden süreçte Anadolu'ya gelerek çeşitli sahalara, özellikle uc bölgelere yerleşmişlerdir. Bizans sınır bölgelerindeki nüfusu himaye eden uc beyleri, bir taraftan sınırları korurken, diğer taraftan fırsat buldukça Bizans arazisine akınlarda bulunmuştur. Sınır bölgelerinde bağımsız hareket ederek çapul yapan zaman zaman ise büyük ganimetler elde eden bu uc teşkilâtının beyleri merkeze bağımlı olmadan hareket etmiş, inisiyatif almışlardır. Bu husus Bizans sınırında hızlı hareket kabiliyetine sahip ve sürekli hazır bekleyen bir askeri teşkilatlanmayı ortaya çıkarmıştır. Ayrıca, Anadolu Selçuklu sultanları ihtiyaç duydukları zamanlarda uclardan çağırdıkları kuvvetlerle ordularını takviye etmişlerdir. Bu kuvvetler, kendi beylerinin mahiyetinde bulunan konargöçer boylardan oluşmaktaydı. Kuvvet kazanmak suretiyle çevresinde bulunan daha küçük boyları etrafında toplamış olan bu boyların beylerine, uc beyi unvanı verilmiştir. Ancak aynı zamanda onlardan daha yüksek dereceli olmak üzere devlet ricalinden bir veya birkaç büyük uc beyi de tayin olunmuştur. Örneğin 13. yüzyılda Yağıbasan Oğulları ve Sahip Ata Oğulları gibi merkezden tayin edilen büyük uc beyleri olmuştur (Köprülü, 1991 : 72, 74-75, 78). Selçuklu Devleti'nin dağılışıyla birlikte ise uc bölgelerde gaza faaliyetleri icra eden bir beylik olarak ortaya çıkan bu gazi beylik, sonraları bir cihan imparatorluğuna dönüşmüştür (İnalçık, 2017 : 49).

Uc sınır boylarının diğer tarafında ise Bizans Devleti'nin, Arap İslam ordularının fütuhâtı sırasında askeri anlamda önemli sınır bölgelerinde, özellikle dağ geçitlerindeki müstahkem mevkiilerde bir savunma hattı oluşturduğu görülmektedir. Bu hattın savunması için akritai adıyla anılan ve önemli geçiş bölgelerinin güvenliğini sağlayan sınır kıtaları kurulmuştur. Dolayısıyla Selçuklu ve Osmanlı sınır hattının öteki tarafında Bizans sınırlarını koruyan ve Ortodoks Hristiyanlığa mensup olan Bizans akritai sınır muhafızları bulunmaktaydı. Sınır bölgesindeki Hristiyan sınır teşkilâtı olarak bilinen akritai teşkilatının kökeni, Roma İmparatorluğu'nun sınır güvenliğini sağlayan margrave teşkilatı ve ileri karakol düzenine dayanmaktaydı (İnalçık, 2017 : 54 ; Emecen, 2012 : 38 ; Eroğlu, 2023 : 50-51, 68).

Selçuklu hâkimiyeti döneminde batıya doğru çekilen ve 12. yüzyılın sonlarında ise Kommenlerin hâkimiyeti zamanında köklü bir şekilde yeniden tanzim edilen akritai sınır teşkilatı, 13. yüzyılda Bitinya Dağları'nda, yani Anadolu'nun kuzeybatı kısmını merkez tutmuştur. Sınırları belirlenmiş olan bir kısım toprağa sahip olmakla birlikte, ayrıca vergilerden muaf olan ve İslam kaynaklarında akritler olarak geçen sınır muhafızları, İznik İmparatorluğu döneminde önemli askeri kıtalar olarak görülmüştür. Ancak payitahtın Bizans'a nakledilmesinden sonra, uzun bir süre bu teşkilata önem verilmediği bilinmektedir. Özellikle Michel Paleologue, masrafları günden güne çoğalan imparatorluk hazinesine kaynak bulmak için, akritlere ait olan arazilerin önemli bir kısmını müsadere etmiştir. Ayrıca çeşitli unsurlara mensup olan bu sınır muhafızlarından bir kısmının, örneğin İmparator Dukas Vatatzes tarafından 13.yüzyılın ilk yarısında Rumeli'den nakledilerek bu sınırlara yerleştirilen ve on bin aileden oluşan Hristiyan Kumanlar gibi, toplulukların taraf değiştirerek uc bölgelerdeki Türklere dâhil oldukları iddia edilebilir. Ayrıca, İznik payitaht olmaktan çıktıktan sonra uçlardaki Türk beylerinin batıya doğru sınırları genişletmelerinde ve Moğol baskısı altında Selçuklu hâkimiyeti zayıfladıkça Bizans sınırları üzerinde yeni siyasi teşekküllerin kurulmasında, Bizans sınır savunma teşkilatının zayıflamış olması etkili olmuştur (Köprülü, 1991 : 76). Ayrıca takip eden süreçte, İslam'ın Balkanlarda yayılmasında Yesevi dervişlerinin de önemli rolü olduğu görülmektedir. Nitekim uçlardaki Türk topluluklarının İslam algısı, sufi-meşrep bir İslam anlayışı olarak ifade edilebilir. Bu anlamda Hoca Ahmed Yesevi'nin öğretisi ve pratiğinden beslenen Yesevilik, 13. yüzyılda Balkan coğrafyasında etkili olmuştur. Bu durum fethedilen bölgelerde İslam'a karşı derin bir saygı uyandırmıştır. Sarı Saltık, Balkanlarda bu geleneğin en çok bilinen öncülerindendir.

Aşık Paşa'nın Gaziyân-ı Rum (Anadolu Gazileri) olarak (Âşık Paşazade, 2003 : 298), Wittek'in ise gazi teşkilatı olarak adlandırdığı sınır teşkilatına mensup gazilerin, ilk kez 13. yüzyılın sonlarına doğru Batı Anadolu uçlarında görülen ve Osmanlılar tarafından da çok daha geç dönemlere kadar benimsenmeye devam edilen özel bir beyaz

Aşık Paşa'nın Gaziyarı Rum (Anadolu Gazileri) olarak (Âşık Paşazade, 2003 : 298), Wittek'in ise gazi teşkilatı olarak adlandırdığı sınır teşkilatına mensup gazilerin, ilk kez 13. yüzyılın sonlarına doğru Batı Anadolu uçlarında görülen ve Osmanlılar tarafından da çok daha geç dönemlere kadar benimsenmeye devam edilen özel bir beyaz başlık giydikleri bilinmektedir. Bazı beylerin benimsediği bazılarının ise benimsemediği gazi unvanı, yöneticisi gazi olan bir devletin özel karakterini ve eğilimini ifade etmek için kullanılmış olmalıdır. Kuruluşu sırasında gazi devleti ağırlıklı olarak savaşçı unsurlardan oluşmaktaydı. Başlangıçta fethedilen yerler, toprakların işletilmesi için gerekli memurlardan, köylülerden, zanaatkârlardan ve tüccarlardan yoksun olmaktadır. Fetih sırasında zaten mahvolan ülkenin kaynakları kısa zamanda tükenmekte, yeni fetihler ya da akınlarla bu durum ancak düzelebilmekteydi. Fetihlerin ve akınların durduğu ve ülkenin kendi kaynaklarına dayanmak zorunda kaldığı dönemlerde, ülkeyi yeniden inşa etmek ve örgütlemek görevi gazi devlete düşmekteydi. Bu amacı gerçekleştirmek için siyasi gücün, kalifiye insan gücünü buldukları sahaya çekmek zorunluluğu bulunmaktaydı. Bu durumu başarılı bir biçimde yöneten gazi devleti hiç şüphesiz Osmanlı Devleti olmuştur (Wittek, 1995 : 55).

13. yüzyılın sonlarında, Ertuğrul Gazi ve ondan sonra gelen Osman Gazi, fiili olarak olmasa da nazari olarak önce Selçuklu sultanlarına ve sonraları ise İlhanlılara tabi uc boylarından birinin, Kayılara mensup küçük bir siyasi teşekkülün liderliğini yapmışlardır. Bu uc beyliği, Eskişehir'in kuzey batısında bulunan Türk-Bizans sınır bölgesinde varlığını sürdürmüştür. Onlarla birlikte Batı Anadolu'nun uc sınır bölgelerinde yaşayan ve fırsat buldukça Bizans topraklarına saldıran, çapullar yapan, ayrıca bazı istihkâmlar ve kasabalar ele geçiren ve yeni siyasi teşekküllere zemin hazırlayan birtakım uc beyleri de vardı. Selçuklu idarecileri ihtiyaç halinde uc beylerine asker ve mühimmat tedariki için fermanlar yazılmasını (İbni Bibi, 1941 : 94-95) emretmekteydiler. Ancak merkezi idareye vergi vermeyen gazi beylerin tabiyeti zaman zaman sözde (Gibbons, 1916 : 17) kalmaktaydı. Diğer uc beylerine göre daha küçük bir nüfusa sahip olan Osmanlı Devleti'nin, diğer boylar arasında nasıl ön plana çıkarak büyük bir devlet kurduklarının anlaşılması uc sınır bölgelerindeki sosyal, dini ve iktisadi hayatın anlaşılmasıyla ilgilidir (Köprülü, 1991 : 73).

Burada şunu da ifade etmek gerekir ki, Osmanlı-Bizans uc sınır bölgelerindeki kasaba ve köylerde ticari hayatı ve toplumsal düzeni elinde tutan Ahilerin Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecindeki manevi ve lojistik anlamda destekleri açık bir biçimde görülmektedir (Ocak, 2021 : 310). 13. yüzyılda, esnaf ve meslek teşkilatı hâline gelen Ahilik teşkilatı; ahlaklı, mesleğinde uzmanlaşmış ve sanatla hemhâl olan yetkin mensuplarıyla, yerleşim merkezlerinde sosyoekonomik düzeni kurmakla birlikte kültürel gelişmeye de büyük katkı sağlamıştır. Ayrıca Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra Anadolu'daki siyasi birlik

ve beraberliği sağlayarak, Osmanlı Devleti'nin kurulmasında çok önemli rol oynamıştır. Ahiler aynı zamanda uc sınır boylarında İslam'ı tebliğ ve temsil noktasında önemli görevler görerek, bu bölgelerin Müslümanlaşmasında ve Türkleşmesinde önemli görevler ifa etmişlerdir.

Kuruluş döneminde, Osmanlı ordusunun lojistik ihtiyaçlarının teminine bakıldığında, Ahiyan-ı Rum, yani Anadolu Ahileri (Âşık Paşazade, 1991 : 298) gibi, ahlak ve disiplin içerisinde faaliyet gösteren bir esnaf teşkilatının, bu ihtiyaçları en uygun şekilde, yerinde ve kısa sürede karşıladığı görülmektedir. Ahi zaviyeleri; köy, kasaba, şehir ve yol güzergâhlarında olduğu kadar sınır boylarında da varlıklı, iyi ahlaklı ve cömert kişiler olan ve bir mesleğe önderlik eden Ahiler tarafından inşa edilmiştir. Böylece Ahi birlikleri tarafından sınır boylarına hâkim konumdaki dağ yamaçlarına, dere veya nehir kenarlarına “kalmaya geldik” mesajını vermek üzere zaviyelerin inşa edildiğini söylemek mümkündür. Kurulan zaviyelerin etrafında ikametgâhlar yapıldıktan sonra, ticarethaneler açılmıştır. Ayrıca zaviyelerin kuruluşu, askeri birliklerin bölgeye konuşlanmasından önce gerçekleştiğinden dolayı, askeri seferlere önemli lojistik destek sağlamıştır. Ahiler, uzman oldukları demircilik, debbağlık (dericilik), saraçlık, nalbantçılık ve dokumacılık gibi bir ordunun ihtiyaç duyacağı bütün meslekleri, gittikleri bölgelerde bir yaşam düzeni oluşturmak suretiyle icra etmişlerdir (Eroğlu, 2021 : 118).

Osmanlı Devleti'nin, Rumeli fütuhâtı ile birlikte uçlardaki nüfus hareketliliğinin devam etmesi neticesinde, Edirne'nin fethinden sonra, sol kol ucu Evrenos Gazi idaresinde İpsala, Gümilcine, Serez Selanik yönünde ilerlerken orta koldaki uc, beylerbeyi idaresinde Filibe, Sofya, sağ koldaki uc ise Zağra ve Karnobat (Karin Ovası), Dobruca ve Silistre yönünde genişlemiştir. Uçlardaki bu düzenin, Orta Asya geleneklerine bağlı olduğu görülmekle birlikte, sonraları Rumeli'deki sancaklar da sağ kol, orta kol ve sol kol sancağı olmak üzere üçe ayrılmıştır. Yıldırım Beyazıt döneminde Silistre merkez olmak üzere Dobruca ve Deliorman ucu Eflak ve Boğdan'a karşı, Vidin ucu Sırbistan ve Macaristan'a, Üsküp ucu Bosna, Sırbistan ve Arnavutluk'a, Tırhala (Triccala) ucu Epir ve Mora'ya karşı kurulmuştur. Osmanlı ordusunun sürekli hazır olan sınır birliklerini kumanda eden uc beyleri, 1360-1453 tarihleri arasında imparatorluğun iç ve dış siyasetinde önemli rol oynamışlardır. Uçlardaki Osmanlı kuvvetleri; Aşağı Tuna ve Eflak'a uzanan sağ kolda bir uc beyi, Makedonya'ya uzanan sol kolda başka bir uc beyi, Sofya ve Belgrad'a uzanan orta kolda ise bir beylerbeyi şeklinde bir düzen almıştır. Fütuhât ilerledikçe askeri kuvvetler sağ koldan Balkan sıradağları üzerinden Tuna'ya, sol kolda Trakya'dan Makedonya'ya ve sonradan Arnavutluk ile Bosna'ya, Orta kolda ise Filibe'den Sofya ve Niş'e kaydırılmıştır (İnalçık, 2017 : 58, 60-61). Rumeli'deki uc beyleri zamanla sınır hatlarındaki sancaklarda sancak beyi olarak faaliyet göstermişlerdir. Kendilerine tımar, zeâmet ve haslar verilerek merkeze bağlanan bu beyler, fethettikleri yerlerde yaptırıkları hayır eserleriyle buraların İslamlaşmasında ve Türkleşmesinde etkin rol oynamışlardır. Bu anlamda Batı Trakya'da Evrenosoğulları, Tesalya Bölgesi'nde Turahanoğulları ve Üsküp'te İshak Bey ve ailesi önemli görevler ifa etmişlerdir. 16. yüzyılda akın faaliyetlerinin aksaması ve sınır sancaklarının beylerbeylikleriyle

ilişkilendirilmesi, uc beyi kavramının ortadan kalkmasına yol açmıştır. Örneğin Budin beylerbeyliği, Habsburg sınırındaki sancaklar üzerinde tam yetkili hale getirilmekle birlikte Tımişvar ve Bosna beylerbeyliklerine de benzer görevler verilmiştir. Diğer taraftan Osmanlıların doğu sınırlarında ise uc beyi tabiri, gayri müslimlere karşı gaza ya da akın yapma ruhuna uygun bir bölge olmadığından kullanılmamıştır (Emecen, 2012 : 39).

Sonuç

Türk bozkır hâkimiyet anlayışında fütuhatçı değerlerin oluşmasında, kozmik evren tasavvurlarının önemli bir etkisinin bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla Türk siyasi hâkimiyet düşüncesinin hangi istikamette gelişme gösterdiğini anlamakla; onlara ait kâinata dair idrakin ve bu idrak neticesinde ortaya çıkan tefekküre dair düşüncenin tarihi süreç içerisinde siyasal yapıya nasıl bir yön tayin ettiği arasında güçlü bir ilişki söz konusudur. Orta Asya iklim ve coğrafyası içerisinde yaşayan Türk bozkır topluluklarının geniş bir kuşak üzerinde yayılmalarında, hiç şüphesiz konargöçer yaşamın ve kültürün mayalandığı uçsuz bucaksız bozkırların yetiştirdiği cihanşümül bir ufka sahip olan, alp karakterli insan yapısının büyük bir etkisi bulunmaktadır. Kâinat anlayışının aynı zamanda dünyaya (acuna) hükmetmeyi gaye edinen bir yönetim anlayışının benimsenmesinde de büyük bir etkisi bulunmaktadır. Öyle ki Gök-Tanrı inancının etkisiyle yeryüzü sadece yaşanılan coğrafyayla sınırlı görülmemiş, bilakis bütün evren gökyüzüyle birlikte bir bütün olarak algılanmıştır.

M.Ö.1. bin başlarından itibaren çok sayıda at yetiştirmenin bir sonucu olarak, attan yaygın bir biçimde faydalanılmaya başlanması ve demir madeninin silah araç ve gereçlerinde yaygın olarak kullanılmaya başlamasıyla, bozkır toplulukları ve devletleri töre kuralları etrafında sosyal ve siyasi anlamda teşkilatlanarak at ve demir unsurunun etkisiyle komşu yerleşik kültürler üzerinde baskı oluşturabilmiştir. Ayrıca atın yaygın bir biçimde binek aracı olarak kullanılması; bozkır topluluklarının farklı seviyedeki sosyal, siyasal ve iktisadi yapılarla karşılaşmalarına neden olmak suretiyle kültürlerarası etkileşimi hızlandırmıştır. İskitler, Göktürkler ve Hazarlarda görüldüğü üzere, Türk devletlerinin hâkimiyeti altında güvenliği sağlanan ve Çin, Orta Asya, Doğu Avrupa, Hindistan ve Anadolu gibi birçok bölgeyi kültürel anlamda birbirine bağlayan ticari yol ağları, aynı zamanda bu bölgeleri iktisadi yönden de birbirine bağlamıştır. Bu anlamda Türk bozkır siyasi hayatında “uc” kelimesinin ihtiva ettiği muhteva “sınır” anlamına gelmekle birlikte, “uc açma” tabiri daha geniş bir manada çeşitli coğrafyalarda hâkimiyet kurmanın aşamalarını, uçsuz bucaksız bozkırlara açılan sınırların uc bölgelerinde çeşitli milletlerle teması ve bu milletlerle temasın sağlandığı bu bölgelerin kendine özgü siyasi ve kültürel karakterini ihtiva eden farklı bir anlam kazanmıştır.

Türk bozkır yaşam karakterine uygun coğrafi sahalara yayılmada iklim koşulları, arazi topoğrafyası, toprak yapısı ve su kaynakları belirleyici bir rol oynamıştır. Orta Asya bozkırlarında vuku bulan kuraklık, nüfus artışı ve otlak yetersizliğinin ortaya çıkardığı siyasi ve iktisadi sıkıntılar uçsuz bucaksız bozkırlara açılan komşu bölgelere fütuhat karakterli göç hareketlerini sürekli olarak beslemiş, göçler esnasında mücadele ve çatışmaların artması, boy

beylerinin siyasi teşkilatçılık kabiliyetlerini kuvvetlendirmiştir. Böylece, disiplinli bir şekilde gerçekleştirilen göçler neticesinde atlı göçebe bozkır toplulukları, geniş bozkır kuşağının ortaya çıkardığı iktisadi, sosyal, siyasi ve kültürel karakterleriyle komşu bölge ya da ülkelerle yoğun ilişkiler içerisine girerek uçsuz bucaksız bozkırların uc bölgelerinde araba üzerinde kurulu hareketli evleri, şehirleri ve sürüleriyle yerleşik milletlerle ilişki kurmuş, bu ilişki onların siyasi anlamda geniş coğrafyaları tanımalarının, buralara yayılmalarının ve hâkimiyet kurmalarının önünü açmıştır. Geçit vermeyen dağlarla çevrili Ergenekon Vadisi’nde demir madenin eritilmesiyle açılan geçitten çıkmak suretiyle esaretten kurtulan ve kendine bir yol bulan bir Türk topluluğunu konu edinen destana izafeten olsa gerek, farklı coğrafyalara ulaşmayı ve çeşitli milletlerle teması sağlayan, ana yol güzergâhları üzerinde bulunan birçok geçide Demirkapı adı verilmiştir. Ayrıca Türk bozkır devletlerinin sınır boylarında oluşturduğu güvenliği sağlanmış ticari sahalarda, yerleşik milletlerle ticari ve kültürel etkileşime girildiği ve dostane ilişkiler de geliştirildiği, antropolojik ve arkeolojik buluntular ışığında anlaşılmaktadır.

Sürekli değişen sosyal ve siyasi yaşam şartlarına uyum sağlayabilecek karakterde hareketli bir nüfus potansiyeline sahip olan Türkler, İslam dinine girdikten sonra da gaza fikri ve İslam’ı temsil etme amacı başta olmak üzere, atlı göçebe nüfus potansiyeli ve bu potansiyelin daha da artmasını tetikleyen Moğol baskısı gibi siyasi nedenlerle, Horasan üzerinden Anadolu’ya girmiş, buradan Balkanlar ve Orta Avrupa’ya kadar ilerlemiş ve nihai olarak Batı Avrupa’nın direnek noktası olan Viyana kapılarını zorlamışlardır. Selçuklulardan itibaren, Türkler Anadolu’ya girdikten sonra Avrupa’ya geçişin en önemli merkezi konumunda olan İstanbul’un uzun bir süre alınamaması, Anadolu’nun Müslümanlaşması ve Türkleşmesi sürecinin tamamlanmasına zemin hazırlamış, böylece Anadolu üzerinden Avrupa’ya hızlı bir biçimde girmesi muhtemel uç beylerinin mahiyetindeki nüfus kütlelerinin, Karadeniz’in kuzeyinden Avrupa içlerine doğru sokulan Türk bozkır toplulukları gibi, milliyetlerini kaybetme sorunuyla karşılaşmaları söz konusu olmamıştır.

Finansal Destek ve Teşekkür / Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması / Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

Kaynakça

- Ahmetbeyoğlu, A. (2001). *Avrupa Hun İmparatorluğu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ahmetbeyoğlu, A. (2009). "Bizans Tarihçisi Menandros'un Türkler (Gök-Türkler) Hakkında Verdiği Bilgiler". *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, S.50, 11-25.
- Ahmetbeyoğlu, A. (2018). "Avrupa Hunları". *Doğu Avrupa Türk Tarihi*. Ed., Osman Karatay, Serkan Acar. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 107-187.
- Âşık Paşazade. (2003). *Osmanoğulları'nın Tarihi*. Haz., Kemal Yavuz, M.A. Yekta Saraç. İstanbul.
- Avcı, C. (2009). Sugür. *İslâm Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. C. 37, 473-474.
- Babayar, G. (2007). *Köktürk Kağanlığı Sikkeleri Kataloğu*. Ankara: Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı.
- Barthold, V.V. (2011). *Orta Asya Türk Tarihi*. Çev., Hüseyin Dağ. Ankara: Divan Kitap.
- Bozkurt, N. (1995). Eman. *İslâm Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. C. 11, 75-77.
- Bökönyi, S. (1994). "The Role of the Horse in the Exploitation of Steppes". *The Archaeology of the Steppes: Methods and Strategies*, In B. Genito (Ed.). Papers from the International Symposium held in Naples 9-12 November 1992, Istituto Universitario Orientale, Napoli, 17-25.
- Brosius, M. (2006). *The Persians*. Routledge. Newyork.
- Chugunov, K., Parzinger, H., Nagler, A. (2004). "Chronology and Culture Affinity of the Kurgan Arzhan-2 Complex According to Archaeological Data". *Impact of the Environment on Human Migration in Eurasia*. In E. M. Scott, A. Y. Alekseev and G. Zeitseva (Eds.), IV Earth and Environmental Sciences, NATO Science Series, Vol. 42, USA, 1-8.
- Çandarlıoğlu, G. (2003). *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Duralı, Ş. T. (2002). "Toplum-Devlet Ülküsü Olarak Tarihte Türklüğün Oluşması". *Türkler*. Ed., Salim Koca vd. Ankara: Semih Ofset. C.1, 335-349.
- Durmuş, İ. (2015). *İskitler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Dvornichenko, V. V. (1995). "Sauromatians and Sarmatians of the Eurasian Steppes the Transitional Period from the Bronze Age". *Nomads of the Eurasians Steppes in the Early Iron Age*. In K. J. Davis, V. A. Bashilov and L. D. Yablonsky (Eds.). Zinat Press, Berkeley, CA, 101-104.
- Emecen, F. (1991). Antalya. *İslâm Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. C. 3, 232-236.
- Emecen, F. (2012). Uc Beyi. *İslâm Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. C. 42, 38-39.
- Eroğlu, E. (2014). *Bozkır Kavimlerinde İktisadi ve Mesleki Yapı*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara.
- Eroğlu, E. (2016a). "Kimmer ve İskitlerin Anadolu'daki Ticari Hayata Etkileri Üzerine Bir Yorum". *Cappadocia: Journal of History and Social Sciences*. Vol. 7, 37-47.
- Eroğlu, E. (2016b). "Bozkır Kavimlerinin Güney Rusya'daki Göç Hareketliliği". *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*. 8 (12), 343-350.
- Eroğlu, E. (2017a). "Türk Barışı (Pax Turcica): İskitler, Göktürkler ve Hazarlar". *Turkish Studies*. Vol. 12/19, 91-102

- Eroğlu, E. (2017b). “Eski Türklerde Devlet Başkanının Mesruiyeti”. *Kitapsever Bir Tarihçi Prof.Dr. Ali Birinci Armağanı*. Ed. Osman Köse. Polis Akademisi Yayınları, 583-602.
- Eroğlu, E. (2017c). “İslamiyet Öncesi Türklerde Serbest Ticaret Pazarları”. *Avrasya Sanat ve Medeniyet Dergisi*. S. 8, 19-25.
- Eroğlu, E. (2021). *Metodolojik Bir Bakış Açısıyla: Tarih ve Mekân*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Eroğlu, E. (2023). *Amasya Kervan Yolları*. İstanbul: Post Yayınevi.
- Findley, C. V. (2012). *Dünya Tarihinde Türkler*. Çev., Ayşen Anadol. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Frye, R. N. (2009). *Antik Çağlardan Türklerin Yayılmasına:Orta Asya Mirası*. Çev., Füsun Tayanç, Tunç Tayanç. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Gibbons, H. A. (1916). *The Foundation of the Ottoman Empire*. Oxford: Clarendon Press.
- Gömeç, S. Y. (2016). “Türk Kültüründe At”. *Geçmişten Günümüze Bozkır Sempozyumu Bildiri Kitabı*. Ed., Hasan Bahar vd.. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Konya , 819-834.
- Gumilëv, L. N. (2011). *Eski Türkler*. Çev., D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Hakenbeck, S.E, Evans, J., Chapman, H., Fóthi, E. (2017). “Practising pastoralism in an agricultural environment: An isotopic analysis of the impact of the Hunnic incursions on Pannonian populations”, *Plos One*, 12(3), 1-25.
- Herodotos. (2014). *Tarih*. Çev., Müntekim Ökmen. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- İbni Bibi. (1941). *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi*. Çev. M.Nuri Gençosman. Ankara: Uzluk Basımevi.
- İlgen, A. (2005). “Bozkır Göçebelerinde Sosyo-Ekonomik Yapı”. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, S.49, 817-840.
- İnalçık, H. (2017). *Osmanlılar*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- İpşirli, M. (1995). Eman. *İslâm Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. C. 11, 77-79.
- Kafesoğlu, İ. (1997). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Kapuran, A. , Filipović, V. , Redžić, S. (2019). “Horizont starijeg gvozdenog doba na lokalitetu Nad Klepečkom”, *Viminacijum u Praistoriji: iskopavanja 2005-2015*, Urednici: A. Kapuran, A. Bulatović, S. Golubović, V. Filipović, Arheološki institut, Beograd , 143-176.
- Karatay, O. (2018). “Tuna Bulgarları”. *Doğu Avrupa Türk Tarihi*. Ed., Osman Karatay, Serkan Acar. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 273-294.
- Khazanov, A. M. (2015). *Göçebe ve Dış Dünya*. Çev., Ömer Suveren. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Koca, S. (2003). *Türk Kültürünün Temelleri*. C. II. Ankara: Başkent Matbaacılık.
- Köprülü, F. (1991). *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kurat, A. N. (2019). *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki: Türk Kavimleri ve Devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kuzey, M. (2019). “Orhun Abidelerinde Türk Mekân Algısı”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. S. 65, 207-220.

- Lattimore, O. (1962). *Inner Asian Frontiers of China*. Beacon Press, Boston.
- Maenchen-Helfen, O. J. (1973). *The World of the Huns: Studies in Their History and Culture*. University of California Press, London.
- Mangaltepe, İ. (2018). "Avarlar", *Doğu Avrupa Türk Tarihi*. Ed., Osman Karatay, Serkan Acar. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 203-240.
- Marsadolov, L. S. (2002). "Milattan Önce IX-VII Yüzyıllarda Sayan-Altay Göçebeleri". *Türkler*. Çev., A. Yılmaz. Ed., S. Koca vd. Ankara: Semih Ofset, C.1, 526-532.
- Ocak, A. Y. (2021). *Osmanlı İmparatorluğu ve İslam*. İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Ögel, B. (1988). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Ögel, B. (2016). *Türklerde Devlet Anlayışı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Özcan, K. (2017). "Anadolu'da Ortaçağ Lojistik Merkezleri Selçuklu Liman Kentleri". *Karadeniz Araştırmaları*, C. 14, S. 53, 137 - 151.
- Roux, J. P. (2015). *Türklerin Tarihi, Türklerin Tarihi: Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Salman, F. (2011). *Türk Kumaş Sanatı*. Erzurum: Zafer Ofset Matbaacılık Limited Şirketi.
- Sebeos. (1999). *The Armenian History Attributed to Sebeos*. (translated: R.W. Thomson, historical commentary by James Howard). Liverpool Üniv. Press.
- Strategikon. (2010). Haz., George T. Dennis, Çev., Volkan Atmaca. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.
- Taşgılı, A. (2003). *Gök-Türkler*. C. I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Togan, İ., Kara, G., Baysal, C. (2017). *Çin Kaynaklarında Türkler: Eski T'ang Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Turan, O. (2009). *Selçuklular Târihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Turan, O. (2015). *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Türkçe Sözlük. C.2. 1998. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Witteck, P. (1995). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu*. Çev. Fatmagül Berktaş. İstanbul.
- Yusuf Has Hacib. (2008). *Kutadgu Bilig*. Çev., Reşit Rahmeti Arat. İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Yücel, M. U. (2018). "Peçenekler". *Doğu Avrupa Türk Tarihi*. Ed., Osman Karatay, Serkan Acar. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 449-528.

Extended Abstract

Lifestyle depending on climate and geography; It plays a decisive role in the character, lifestyle, world view, understanding of art and customs of individuals, communities and nations. In this context, the universal brave and combative human character raised by the endless steppes where nomadic life and culture are fermented has a great impact on the spread of the Turkish steppe communities living in the Central Asian climate and geography over a wide belt. The cosmogonic understanding and perception and the adoption of a global management approach that develops accordingly have a great impact on this. Geographical characteristics together with the unique and dynamic social and political structure of semi-nomadism are important in establishing human, cultural and commercial relations with various nations on the borders of the geography, which corresponds to an area thousands of kilometers wide in the east-west and north-south directions. In this sense, the word “uc” means the border region, and this word also contains a meaning that expresses a unique political and cultural formation.

Semi-nomadic steppe communities, with their social, political, economic and cultural characteristics in the vast steppes, have entered into intense relations with neighboring regions or countries. The climate of the steppe lifestyle and the active life that this climate fosters; it has constantly fed the phenomenon of migration due to social, economic and political reasons. In this context, the emergence of Turks on the stage of history, their mixing with other nations and the shaping of the historical process by them mostly occurred as a result of migrations. The way steppe communities with semi-nomadic lifestyles perceive the world and their efforts to find solutions to some of their needs have also improved their ability to find direction appropriate to their mobile lifestyles. In this context, the main directions in the endless steppes are symbolized with various colors. In addition, monuments designed in accordance with the topography of the land to determine horse routes, as well as animals with strong navigation abilities such as deer and wolves, have found a place in art and mythology.

In this research, the characteristics of political domination and expanding borders were evaluated in terms of the political organization created by the steppe climate and geography. It has been tried to reveal that Turks’ belief in a single God since the very early ages played a major role in the development of their ability to maintain unity and order in social life as well as in political life. In this regard, although there are various methods in historical research, the subject has been discussed from its origins by using the Jenetic method. The subject was examined in the context of spatial breadth and temporal depth, focusing on the understanding with which political expansion was achieved in different times and regions. Thus, it is aimed to understand the subject well by evaluating the periods of border expansion in Turkish political life in a cause and effect relationship.

In the study, firstly, the effect of the understanding of the universe on the activities of expanding political boundaries is discussed in terms of the ontological bond between humans and historical space. Secondly; It has been revealed that the characters of the people living in the steppe area extending from central Central Asia to Eastern Europe in the west are not based on living tied to a certain land within narrow borders, but that the endless steppes increase their desire to move towards distant horizons. Thirdly; the relationship between the Turkish steppe communities’ widespread use of horses in the steppe areas, as a result of the suitable climate and geographical structure, and their use of high-level techniques in processing iron ore has been examined. In addition, the process by which the steppe states completed their social and political organization around customary rules and put pressure on the surrounding settled cultures with the influence of horse and iron elements was evaluated in the light of main sources. Finally, after accepting Islam, the development of the concept of “uc” in the Turks was examined in the light of main sources. It has been revealed that the concept of “uc” gained a meaning that expresses a unique political and cultural character that paved the way for the emergence of independent principalities. Thus, some new results were tried to be obtained by using the comparative research method.

Demirkapı, which is a reference to the epic about a Turkish community who escaped captivity and found a way for themselves by leaving the Ergenekon Valley, surrounded by impassable mountains, through a gate opened by smelting iron ore, is known as Demirkapı, many passes on the main road routes that enable access to different geographies and contact with various nations. has been named. Thus, they established relations with the settled nations with their mobile houses built on carts, mobile cities and herds in the extreme regions of the endless steppes, and this relationship paved the way for the Turks to get to know large geographies in political terms and to dominate them. However, anthropological studies carried out in the light of archaeological findings reveal that semi-nomadic people or horse-drawn nomads, in

addition to fighting with settled nations, also developed friendly relations in the trade areas established along the borders.

The origin of the akritai organization, known as the Christian border organization in the Turkish-Byzantine border regions, dates back to the margrave organization and outpost order that provided border security of the Roman Empire. It has been seen in historical field studies that the Byzantine Empire created defense lines in important border areas, especially in mountain passes and fortified positions. For example, the Roman and Byzantine border castles remaining from these periods on the Amasya-Ladik border line reveal this situation. In addition, Turks have the potential to be a mobile population that can adapt to social and political living conditions that may change at any time. After accepting Islam, they entered Anatolia via Khorasan for religious reasons such as the idea of gaza and the aim of representing Islam, as well as political reasons such as the potential for a horse-drawn nomadic population and Mongol pressure. From here they advanced to the Balkans and Central Europe, and from there to Vienna, the defense line of Western Europe. The failure to capture Istanbul, which has been the most important obstacle to the spread of Turks from Anatolia to Europe since the Seljuk period, paved the way for the completion of the Islamization and Turkification process of Anatolia. Thus, the population masses under the rule of margraves, who were likely to enter Europe quickly through Anatolia, did not face the problem of losing their cultural identities, like the Turkish steppe communities that spread into Europe from the north of the Black Sea.